

Institutt for samfunnsvitenskap

Et modernisert jordbruk med tradisjonelle verdier: En todelt studie av store og små jordbruk ved Mjøsa

Hvilken betydning har tradisjonelle verdier i et moderne jordbruk for bøndene, mennesker rundt og staten?

Eir Berit Blekastad

Masteroppgave i Sosialantropologi, SOA-3900. Mai 2023

Figur 1 Foto: Privat

Sammendrag

I denne masteroppgaven tar jeg for meg betydningen av de tradisjonelle verdiene i det moderne jordbruket. Problemstillingen min er; hvilken betydning har tradisjonelle verdier i et moderne jordbruk for bøndene, mennesker rundt og staten? Oppgaven tar for seg hvorfor det er viktig å prioritere norske gårdsbruk og videreutvikle gårdsbrukene vi har, og for å tilpasse dem til fremtidig drift på en bærekraftig og lønnsom måte. De tradisjonelle verdiene kan tolkes som viktige for alle ledd mellom bonde og stat, ettersom befolkningen både blir berørt av forhandlingene og eventuelle utfordringer det bringer med seg. Verdiene strekker seg fra miljø og bærekraft, til en felles verdi for en fremtidig drift av gårdsbruk. Det er også lagt vekt på tilgang til norsk produsert mat. Denne oppgaven er en todelt studie av store og små gårder ved Mjøsa. Feltarbeidet bak oppgaven gikk ut på å observere og ha samtaler med både kommersielle gårdbrukere, som livnærer seg av gårdsdriften, og småbrukerne, hvor driften er en biinntekt.

Funnene mine viser at bærekraft, miljø og kortreistmat er tre viktige faktorer for både staten, bonden og menneskene rundt. Det er også viktig at norsk mat er tilgjengelig, både med tanke på avstand og økonomi. I tiden etter en pandemi som påvirket folks verdier rundt både kortreist og lokal mat, til en tid som er påvirket av krig og inflasjon. Verdiene hos bonden ligger i samhold og kollegaperspektivet, samt det å bli sett på som en viktig ressurs hos den norske stat, og det norske samfunnet. Staten ser verdi i jordbruket ved å sikre seg kilder til trygg mat, samt å hjelpe andre nasjoner som trenger støtte i en hard tid til å kunne sikre seg og sin befolkning mattrygghet.

Forord

Denne oppgaven har lært meg mye, ikke kun om temaet eller fagfeltet, men og om hvordan folk ønsker å stille opp, dersom man strekker ut en hånd og tør å spørre de spørsmålene man kanskje tror er teite. Stor takk til mine informanter som stilte opp, selv rundt travle tider på våren, uten dere hadde det ikke blitt en oppgave! Spesiell takk til en av de som stilte opp, både på bacheloren og nå masteren min, takk for gode samtaler rundt te- og kaffekoppen.

Jeg kunne heller ikke ha fått dette til uten min veileder, Natalia Magnani. Stor takk til Tommy Ose som stilte opp som en tilleggsveileder, godt å ha noen som kan hjelpe å forme ord på tankene rundt oppgaven, og ta en prat med når fristen nærmet seg.

Den største støtten har ikke kun vært familie, men også venner og lesesalgruppen vi har etablert, det startet rolig med en kopp kaffe, ble til felles lunsj med egen kaffeordning, som senere brakte med quiz-entusiasme og gode diskusjoner. Jeg hadde heller ikke kunnet fått skrevet noe uten Hilde, en god venninne og en fryktelig streng rettskriver.

Tromsø, 2023.

Innholdsfortegnelse

Sammendrag	III
1 Introduksjon	1
2 Teoretiske perspektiver innen verdi, verdier og teknologi.....	2
2.1 Innledning.....	2
2.2 Teknologi.....	3
2.3 Verdi og verdier.....	5
2.3.1 Overordnet.....	5
2.3.2 Verdi.....	5
2.3.3 Verdier.....	8
3 Metode.....	9
3.1 Bakgrunnen for feltet.....	11
3.2 Feltarbeid på hjemmebane.....	12
3.3 Sted.....	13
3.4 Etske vurderinger.....	14
4 Gårdsbruk i forskjellige størrelser.....	14
4.1 Storgård	15
4.2 Småbruk.....	16
5 Sosiale medier	17
5.1 Holdningskampanje for å velge sesongbasert og lokalt	19
5.2 Økt bevissthet av valgene man tar	20
5.2.1 Betydning av merker	20
5.2.2 Valg med hensikt.....	21
5.3 Sosiale medier som et hjelpemiddel	23
5.4 Covid, krig og inflasjon	24
6 Verdien av teknologiske fremskritt.....	26

6.1	Tilgjengelighet og behov	27
6.2	Endring i markedet	28
6.2.1	Tilgjengelighet	29
6.3	Butikk, REKO-ring eller utsalg på gården.	31
6.4	Er det kvalitet eller er det status?.....	32
6.5	Tilgjengelig med teknologi.....	35
6.6	Statelig forvaltning	37
6.7	Matsikkerhet og bærekraft.....	38
6.8	Kollegaer	39
6.9	Synliggjør verdien i arbeidet	41
7	Verdier i store og små forvaltninger av store og små gårdsbruk	42
7.1	Jordbruksoppjøret	43
6.2	Endring krever hjelp.....	45
6.3	Endring i drift	47
6.3.1	Politisk støtte av verdier	48
6.4	Felles gevinst.....	51
8	Hvilken rolle spiller verdier inn på politikken for jordbruksdrift?.....	53
8.1.1	Stat og politikk	53
7.1	Er det tradisjonelle det beste?.....	56
7.2	Marked som styrer.....	58
7.2.2	Den som får velge moral	59
7.2.2	Like verdier trumfer	61
7.3	Marked og utvalg	62
7.4	Folkehelse.....	63
7.4.1	Roller av verdier.....	65
7.4.2	Staten, bransjeorganisasjon og marked	66

9 Flere sider til samme sak	68
Referanseliste	70
Vedlegg	77
Vedlegg 1, Godkjenningsmerker fra Debio	77
Figur 2 Økologisk merke, Debio	77
Figur 3 Bærekraftig merke, Debio	77
Figur 4 Demeter merke, Debio	78
Figur 5 Bronse merke, Debio	78
Figur 6 Sløv merke, Debio	79
Figur 7 Gull merke, Debio	79
Vedlegg 2, Dyrevernalliansen Merke	80
Figur 8 Dyrevernalliansen Merke	80
Vedlegg 3	81
3.1 Intervjuguide 1: Dette er et intervju guide for de som driver med småbruk og som selger varene sine på ReKo ringer	81
3.2 Intervjuguide 2: Dette er en rekke spørsmål jeg kommer til å ta utgangspunkt i når jeg skal ha intervjuer/samtaler med informantene som samtykker til å delta.	82

Et modernisert jordbruk med tradisjonelle verdier: en todelt studie av store og små jordbruk ved Mjøsa

Hvilken betydning har tradisjonelle verdier i et moderne jordbruk for bøndene, mennesker rundt og staten?

1 Introduksjon

Denne oppgaven startet med min egen nysgjerrighet overfor jordbruk og gårdsdrift i Norge, etter et minifeltarbeid for min bachelor oppgave, som på grunn av covid ble et lokalt feltarbeid fra området rundt Mjøsa, der jeg selv vokste opp. Det ga meg mersmak for å forstå hvorfor bonden fortsetter å være bonde, selv om det er et yrke med vesentlig lengre arbeidsdager og mindre fri enn de fleste andre yrker. Det var også mye prat rundt jordbruksoppkjøret 2022, hvor det var snakk om det største oppkjøret noensinne. Dette startet flere debatter i forskjellige medier om hvorfor dette fremdeles var viktig, og en debatt rundt prising av mat. Dette fikk meg da til å tenke på hvordan politikken rundt gårdsbruk og jordbruk fungerer, ettersom vi har et land med store distanser, og i tillegg en uttalt politikk om at alle skal kunne drive gårdsbruk, uansett beliggenhet..

Fra et perspektiv hvor man har vokst opp på et sted med mye gårdsbruk, men uten særlig forståelse om hva det innebærer å være bonde eller småbruker.

Dette feltarbeidet har gitt meg et videre perspektiv på hva og hvordan jordbruket, staten og forbrukeren henger sammen når det kommer til mattrender, tilgjengelighet og matsikkerhet. Bacheloroppgaven startet med å se på hvordan moderne teknologi og tradisjonelle verdier innen jordbruket i innlandet har utviklet seg. Denne oppgaven har gitt mer innblikk i hvordan både forbrukere og politikken påvirker jordbruket og hvilke verdier som fortsetter å være viktig innad i det norske jordbruket i dag.

Etter å ha arbeidet med materialet jeg samlet under feltarbeidet, så har jeg innsett hvordan dataen jeg har fått med meg er preget av situasjonen rundt tiden oppgaven ble planlagt, slutten av pandemien, så gjennomført ved starten av krigen i Ukraina og når den skulle skrives, da inflasjonen utviklet seg i Norge. Dette har jeg uten å ha lagt vekt i rundt tematikken under feltarbeidet, tatt med i dataene jeg har samlet. Fra å ha planlagt feltarbeidet rundt temaet jordbruk mens det var pandemi, til så å være på feltarbeidet, og tematikken rundt matsikkerhet og krig kom opp. Til nå å ha snakket med markedssjefen for Nyt Norge og fått høre om dataene de har samlet fra 2021 til 2022, og litt om påvirkningen av inflasjonen som skjer nå i 2023.

Dette får meg da til å innse hvordan verdier innad i jordbruket og hos forbrukeren, har betydning for verdien av maten man kjøper. Og vurderingen i valget av hva man kjøper. Det er også viktig å ta med i betraktning om hvordan valgene som blir tatt er preget av hva som skjer i samfunnet, og verden rundt, med dette mener jeg da *situasjons- basert*. Både pandemien og krigen i Ukraina har en større betydning i verden, men inflasjonen i Norge setter også sitt preg på situasjonen man er i, her i vårt land.

2 Teoretiske perspektiver innen verdi, verdier og teknologi

2.1 Innledning

Begrepene teknologi, verdi og verdier er vide og omfattende begreper som blir brukt i denne oppgaven, og derfor velger jeg å definere de i starten. Det er også for å kunne sette begrepene i en sosialantropologisk kontekst og ikke kun i form av begrepsteori, men heller med en kontekst i bakgrunn av feltet mitt.

Teorier rundt verdi, verdier og teknologi er viktig å ta med i oppgaven, ettersom det er begreper som blir brukt, og som oppgaven er basert på, men også det å fremme betydningen av oppgaven i sin helhet. Begrepene som er valgt er verdi, verdier og teknologi. Jeg har valgt å skille mellom begrepene verdi og verdier, ettersom verdi gis en betydning som noe konkret som kan måles eller utregnes, slik som en valuta og prisen av en ting/gjenstand. Verdier er i den betydning at det er noe som er habituellet og som er påvirket av kultur, religion og tro. Verdier i form av holdning eller moral er også på flere måter abstrakt på grunn av at det ikke er noe som er konkret. Begge er begreper som stammer fra begrepet verdi.

Teknologi er også det jeg bruker som et bindeledd mellom de forskjellige delene i oppgaven. Teknologi har en vid betydning, og jeg legger vekt på at det er et middel som har en nytteverdi i samfunnet. Teknologien jeg velger å sette søkelys på er: sosiale medier, hvilken grad det påvirker, samt hjelper småskalabønder å videreformidle sine formål, og i hvilken grad det også påvirker forbrukerne i valgene de tar i butikken. Jeg ser og på hvordan teknologien innen gårdsbruk, hvordan nyere teknologi gjør jobben mer effektivt og betydningen av det, men også på videre utvikling og nytt det utgjør for samfunnet og miljø.

2.2 Teknologi

Begrepet teknologi blir definert på denne måten:

«Teknologi er læren om teknikker og de tilhørende materielle produkter innenfor et bestemt område. Teknologibegrepet kan ha en praktisk og en teoretisk betydning; fundamentalt i begge betydningene er kravet om at kunnskapen skal være formålsrasjonell, det vil si anvendelig eller samfunnsnyttig.»

(Rosvold, 2021)

Denne begrepsforklaringen kan bli tolket som at teknologi er et begrep som ikke omfatter kun tekniske løsninger som for eksempel mobiltelefon eller en traktor. Som i den forstand at det er en teknologisk ting som trenger strøm og koding for å fungere, men at det heller har en betydelig funksjonell tilnærming å ha som hjelper med arbeidet i hverdagen. Det er et begrep som flere antropologer prøver å forklare i deres tolkning ved å sammenligne det med flere sosiale retninger som både arkeologi og sosiologi.

Innad i dette teknologibegrepet forstår jeg bruken av teknologi som de enkle løsningene. Dette slik som for eksempel at en grind som lokker seg etter man har åpnet den med en enkel løsning, men også komplekse verktøy som for eksempel en traktor som styres med GPS.

Teknologi er et vidt begrep, noe som gjør at jeg legger SoMe (sosiale medier) under teknologibegrepet, det er noe som blir mye brukt av gårder som selger fra eget gårdsutsalg. Bruken av SoMe er særlig viktig for de som følger «rettferdig konsum ringen» (REKO) (REKO ringen, u.å.). Dette innebærer at småbrukere legger ut det de produserer selv på en felles side hvor de har en lokal ReKo- ring samlet, og viser til hva de har å selge. Dette gjør det lettere for mange å finne hva slags produkter de kan handle lokalt. Jeg har og observert bruken av ulike teknologiske løsninger på gårder og hvilken betydning det har for de bøndene som benytter seg av disse i sin arbeidshverdag. Tekniske løsninger som automatisk fôring, bruken av maskiner og ulike nye løsninger det finnes på dem, som for eksempel vanningsystemer og betydningen av slike systemer.

Grunnen til at jeg velger å legge SoMe under begrepet teknologi, er for at det er en del av den teknologiske hverdag, og blir brukt i lag med å fremme utsalg av varer, samtidig som det

viser frem gården, som da blir en teknologisk løsning i driften av gården. Det er en enkel, men effektiv måte å nå ut til flere kunder og kundegrupper på, ved å kunne vise visuelt hva som blir tilbudt, området der varene blir produsert og ikke minst hvilke verdier selgeren har, og standarden på produktene som blir solgt.

SoMe blir også brukt av diverse organisasjoner, som for eksempel Nyt Norge, for å nå frem med sine holdningskampanjer, og vise frem hvordan man kan anvende frukt og grønt som er i sesong.

I begrepet «teknologi» jeg legger også den videreutvikling av teknologiske løsninger som jeg har sett på gårder i drift, som benyttes i gårdsdriften. De teknologiske løsningene jeg har snakket med folk om varierer fra enkle vanningsystemer, gjødselsystemer eller enkle sensorer som varsler dersom den oppgraderer næringsmangler i jorden, til større maskiner som for eksempel traktorer som styres med GPS-systemer, børstemaskiner for dyr eller grønnsaker, eller automatisert foringssystem.

De tekniske løsningene har verdi i at det gjør arbeidet for bøndene enklere, og mer effektivt enn om de ikke hadde hatt hjelpemidlene. De er både anvendelige, og har en samfunnsnyttig evne, ettersom de får utført flere oppgaver om dagen enn det de tidligere ville ha fått til alene. De tekniske løsningene effektiviserer arbeidshverdagen til bøndene. Dette betyr ikke at det blir mindre arbeid på bonden, men at det blir mer effektivt og de får gjort mer, som er noe jeg kommer inn på senere i oppgaven.

Den nye teknologien i dag gjør arbeidsmengden enklere. Den gjør det også lettere å holde seg oppdatert, og ikke minst gjør den det lettere å sende ut budskap om ting man vil at folk skal vite. Eksempler på dette er trenden og bevisstheten rundt å velge økologisk, kortreist og miljøvennlige alternativer både i vanlige kommersielle matbutikker, men også å fronte sitt eget utsalg.

Det er blitt et sosialt ledd som mange tar i bruk, enten ved å dele kunnskap, og bevisstgjøre hvordan valgene forbrukeren tar i butikken har en større betydning enn det man selv tror. Dette kan illustreres ved utvikling av gårdsteknologi som en av bøndene jeg har snakket med trakk frem. Hen poengterte at det vil skje fremskritt slik at nødvendigheten for bruk av gass for å fjerne ugress rundt økologisk løk vil minske. Dette bruker de i de tidlige stadiet i vekstperioden for å hindre at ugresset tar næringen fra løken. Det brukes gass for å brenne bort ugresset. Å kunne da heller hatt en maskin som for eksempel gikk på strøm som kunne

skille mellom kulturplanten (i dette tilfellet er det løken) og ugress hadde det vært gunstig med tanke på miljø. Ettersom det er økologisk løk så kan man da ikke bruke sprøytemidler som kan ta ugresset.

Det at teknologien i gårdsbruket endres og forbedres betyr ikke at verdier og holdninger til naturen og de tradisjonelle måtene å gjøre ting på endres totalt. Hos en av mine informanter ble jeg invitert på «fellesfrokosten» med familien, hvor da sønnen har tatt over driften, men har fremdeles denne fellesfrokosten med foreldre og søsken hver helg når de kan. På denne måten er hele familien samlet, og de kunne nyte en felles, varm frokost i lag. Da ble jeg også fortalt om hvordan de holder på tradisjonen som for eksempel at etter de har tatt opp potetene for sesongen lager mor i huset potetsuppe til alle som er med. Dette lager et felleskap på gården, og viser takknemmelighet for de som er med. Det blir brukt potetplukkere som er festet på traktoren og gjør det mer effektivt enn tidligere, men potetsuppen, det er en god tradisjon å videreføre mener de.

2.3 Verdi og verdier

2.3.1 Overordnet

Verdi og verdier er påvirket av hverandre og stammer fra samme ord, verdi. Jeg velger å dele opp forklaringen i to ettersom det er to litt omfattende begreper som har to forskjellige betydninger. Noe kan ha en verdi, mens folk har verdier.

2.3.2 Verdi

Verdi er definert ved at det er kvaliteten ved som kan måles, kvantifiseres eller konkretiseres. Verdi av ting brukes oftest å bestemme dens viktighet ved for eksempel hvordan man bør ta vurderinger og beslutninger (Sagdal, 2019). Det er viktig å skille mellom instrumentell verdi og egenverdi. Egenverdi betyr at det er verdifullt ved at det er det det er et eksempel på dette er en person, de blir ofte sett på å ha en egenverdi, og instrumentell verdi er noe som ting har

ved at det er et middel som gir, eller er en årsak for å gi noe med egenverdi. Penger har en instrumentell verdi som gir noe annet enn verdi i form av egenverdi.

Verdi er også noe som blir diskutert ved at det er individuelt, men i sosial kontekst så er det noen som har bestemt for eksempel at gull har høyere verdi enn for eksempel bronse av metaller. Selvfølgelig er det diverse meninger og betydninger i forhold til kultur, men det er noen verdier og verdiprinsipper som kan menes med å være globale, som for eksempel forståelsen av valuta. Egenverdi er ting som har iboende verdi som for eksempel mennesker. (Sagdal, 2019).

David Graeber gir en form for oppsummering av verdi fra antropologien med tre teorier.

1. «Verdier» i den forklaring av sosiologisk mening: forestillinger om det ultimate gode, riktige eller det ønskelige menneskelige liv.
2. «Verdi» i en økonomisk mening: I den grad av hvor ønskelig et objekt er, særlig målt i hvor mye man er villig for å gi for det.
3. «Verdi» i den språklige forståelsen: stammer fra den strukturelle språklige forståelsen av Ferdinand De Saussure, i at verdi har en meningsfull forskjell.

(Graeber, 2001: s 2)

Verdibegrepet kan illustreres ved at produkter får en større verdi med en handling, for eksempel forskjellige ledd i stempling og klassifisering av ulike grønnsaker, slik som merker med Nyt Norge. Dette merke er kun for norskproduserte produkter. Handlingen av at de får et merke, gjør de som skal handle bevisste at det er en norsk vare, og ved at de tar valget om å handle norsk, viser til verdien at man er villige å betale mer for noe som er kortreist og lokalt. Den materielle verdien er at man heller velger tomatene som er norskproduserte, enn for eksempel de spanske som er importerte. Handlingen i det hele kan da vise til både verdi som å gjøre noe som har en meningsfull forskjell, å støtte norsk produksjon, det viser til en moralsk verdi, kortreist, mer miljøbevisst og en materiell verdi, at man ser verdien å bruke mer penger på norske tomater, enn de som er importerte.

Dette skaper da debatten om verdi, og hva som bestemmer verdien av ting er basert på kunnskap om produksjon. Det omhandler hva et individ selv legger vekt på som viktig eller verdifullt. Om ikke individet selv mener det har verdi, så har det ikke verdi for dem personlig,

men de kan forstå hvorfor det er verdi for andre. Handlingen er det som skaper, eller setter i gang verdi.

Et annet eksempel er fra Brian Spooner som omfavner persiske tepper og verdien bak arbeidet som ilegges disse. Håndverk er ofte sett på som verdifullt, et godt håndlaget teppe er ofte kostbare ved at verdien er håndverket bak. Det er spesifikke knuter som benyttes samtidig som vektlegging på bruken av materiale og fargingen av for eksempel ullen som brukes (Spooner, 1986). En person som ikke bryr seg om kvaliteten bak arbeidet eller materiale som blir brukt, men legger mer vekt på for eksempel sosiale trender innad i hjemmet sitt. De vil da ikke se verdien i å bruke over 10 000 kr på et teppe, men heller finne et som er laget for konsum og ikke for holdbarhet.

Verdi av ting kommer ved egne premisser og interesser, samt kunnskap. Det var for eksempel en av mine spørsmål til de som drev i småskalaproduksjon om hvorfor de så på arbeidet som verdifullt. Det jeg fikk høre var at arbeidet som legges i dyrking av grønnsaker og i arbeidet med dyrene ga verdi når man fikk se utfallet, enten om det var grønnsaker som trives eller å se verdien i at dyrene de hadde, hadde levd et godt liv før de skulle slaktes. Det ga verdi å være en del av noe mer i den forstand.

Verdiprinsipper kan man også bli påvirket av sosiale faktorer som status og statussymboler ved at de kan påvirke måten man ser ting på. Er det et statussymbol å like noe spesifikt som for eksempel kaviar. De kommer i mange varianter, og noen er vesentlig mer kostbare enn andre ved at de blir produsert, lagret og merket på forskjellige vis. En som ikke vet noe om statusen av kaviar, vil kanskje ikke kunne si noe om forskjellen på kaviaren, mens en som har interesse for mat, eller å passe inn i en spesifikk sosial sirkel eller klasse, vil kanskje mene at de kan noe om forskjellen på de ulike typer av kaviar.

Dette er noe Pierre Bourdieu nevner om sosial status og sosial kapital i Distinksjonen. Et eksempel på hvordan mat, og ikke minst mattrender, kan fremme klasseforskjeller, er hvordan økologisk mat har blitt fremmet som vesentlig bedre for helsen, selv om det er dyrere, og det blir da kun de som kan bruke mer penger på det, som har den muligheten. Det at en type mat blir en trend, og for så et statussymbol er ikke noe som er nytt, men når dette går utover folkehelsen, så er det et problem.

Da kommer også tematikken rundt verdier, som også kan komme i samme kontekst som verdi. Er det viktig for en at noe kommer fra en etisk riktig plass, som er det verdi i seg selv

enn om at det er masseprodusert uten tanke på hverken miljø, eller menneskene som kanskje blir misbrukt innad i leddene av produksjonen.

2.3.3 Verdier

Verdier er preget av det sosiale liv. De blir formet og påvirket av blant annet habitus¹, kultur, etikk og religion. Verdier er med på å forme hva man legger vekt på som viktig i livet, viktig å vise og viser samtidig hvordan man er som person. I motsetning til verdi, som er noe man kan måle mot noe annet for eksempel penger. Verdier er noe som blir formet ved moral og etikk. Gode verdier blir ofte definert som beslutninger som blir tatt, har et bedre utfall for flere enn kun seg selv. Et eksempel på det mange i dag mener er en god verdi å ha, er det å være miljøbevisst, grunnen til at dette kan bli definert som en god verdi, er at utfallet for miljøet, og de som lever der, ikke skal bli påvirket negativt av valget som blir tatt.

Verdier innen landbruket som reflekterer seg innen politikken i Norge er for eksempel vekten på å ikke bruke unødig med sprøytemidler, minske utslipp, og sette søkelys på grønn drift som både lønner seg for bøndene, forbrukere og ikke minst, miljøet rundt oss. Det er strenge regler for bruken av det, og man må ha godkjent kurs og eget sprøytesertifikat for å kunne sprøyte. Dette hjelper med å vite skaden av å bruke unødvendig med sprøytemiddel ved å informere om effekt, og ikke minst omfanget av eventuelle følger av å sprøyte unødvendig.

Verdier blir også påvirket av andre inntrykk fra for eksempel sosiale medier. Der er det mye informasjon som er lett tilgjengelig, og per dags dato, så er det mange folk av alle aldre som både deler, og blir påvirket av hva man får inntrykk fra på forskjellige plattformer. Det finnes flere plattformer hvor man kan for eksempel dele meninger og informere om blant annet helseeffekter som de mener kommer av å spise økologisk. Måter som informantene som jeg har pratet med, og ikke minst sett på diverse REKO-ringer jeg er medlem av, er at man deler hvordan dyrene har det. Det står ofte blant annet «grisene går ute hele sommeren, har godt med plass og stortrives på beitet» som indikerer at de lever et godt liv, og får den omsorgen bøndene mener grisene fortjener. De bruker også for eksempel Facebook for å vise frem

---

¹ Habitus, internaliserte mønstre for adferd som blir kroppslig gjort (Bourdieu, 1995)

gården sin, og har egen bruker på Instagram hvor de også viser den frem. Det er en lettere måte å reklamere på, og ikke minst, det er gratis.

3 Metode

Metode for innhenting av data innen sosialantropologi er i formen av feltarbeid. Feltarbeid er en samling av diverse metoder for å innhente data til prosjekter, og innen sosialantropologi er den beste metoden å bruke seg selv som et verktøy for å forstå og lære mest mulig om miljøet man ser på. Dette er oftest i formen av deltagende observasjon, hvor man selv fysisk er med på en arbeidsdag eller en hverdag for de man ser på, da er det viktig å forbli objektiv, men nysgjerrig, stille spørsmål og prøve å etablere forhold med folkene rundt. Som Timothy Jenkins nevner i artikkelen sin «*Fieldwork and the perception of everyday life*» så er feltarbeid noe av det som gjør sosialantropologi til det den er innen studiefeltet. Det å dra ut på feltet man ser på gir et bedre innblikk på hverdagen og det sosiale rundt dagen til de man prater med og observerer.

Jenkins nevner også det at man må stille spørsmål, selv om de kan anses som feil, betyr det ikke at du ikke lærer, men heller forstår hvorfor eller hva som var feil med spørsmålet. Det handler om å lære, å være objektiv og observerende.

«Jeg» som en rolle og en deltagende observasjon. Å sette seg selv ut i feltet som en deltagende, uvitende og åpen person er ikke alltid like lett, man bør ha et åpent sinn for det man møter og la situasjonen bestemme mer enn det man kanskje selv ville ha gjort i en annen situasjon, selvfølgelig med omhu.

Av andre metoder jeg har brukt i feltarbeidet har det vært en god blanding av både intervju og samtaler som går i dybde på det informanten selv virker mest ivrig på å snakke om. Dette har gjort i min mening, det lettere å komme dypere inn på diverse temaer som de synes selv er viktig å vite om når det kommer til deres drift av gård. Deres verdier setter preg på driften, ofte kan verdiene også være støttet av for eksempel ENOVA ved at det er støtteordninger for de som velger å sette solceller på låvetaket.

Intervjuene som jeg har gjort, har blitt avtalt enten ved bruk av Facebook, eller ved at jeg har fått nummeret til ønsket person av andre kjenninger av meg, og ringt og avtalt tid for å møtes. Det å ha kunne ha lent meg litt på andre, har gjort det mulig at de forteller litt om meg til informantene jeg ønsker å prate med, Dette har gjort det lettere med å komme i prat ved at jeg alt kjenner noen i deres krets. Det samme gjelder når jeg har tatt kontakt via Facebook, ved at de da har tilgang til min profil, men og kan sende meg flere spørsmål dersom de er usikre på hva oppgaven og feltarbeidet går ut på, og eventuelle spørsmål om hvordan informasjonen jeg samler blir behandlet.

Intervjuene ble utført ved at jeg hadde gjort klart en intervjuguide, en liste med diverse generelle spørsmål som gikk rundt temaet gårdsbruk, arbeid og hva de selv mente var viktig for dem, og hva som var viktig å videreformidle. Jeg hadde laget to forskjellige intervjuguider, en for de som drev kommersielt bruk og en for de som drev eget småbruk. Det jeg merket etter et par intervjuer var hvordan begge parter la vekt på det å drive mest miljøvennlig som mulig, og at det var et godt samhold på flere vis imellom bøndene. Det var også kjekt å høre at flere hadde kontakt med hverandre, siden det har vært litt søkelys på at bondeyrket kan være ensomt til tider, med de lange arbeidsdagene.

Det tok tid å starte på feltarbeid ved at i april, som var da jeg dro sørover for å begynne, er ofte starten på lammingen. Lammingen er tiden på våren hvor det fødes lam. Flere av de jeg hadde planer om å prate med, var opptatte i alle døgnets timer, ved at de ville være til stede dersom det skulle skje noe, og de kunne være til hjelp. De som da ikke hadde lam, og driver hovedsakelig med grøntproduksjon var opptatte med planlegging av våronna, og bestillinger av blant annet kulturplanter, såkorn og annet som gjødsel og generell planlegging.

Dette ga meg litt bedre tid til å kunne tenke mer på hvilke spørsmål jeg skulle stille, samtidig som at jeg kunne høre litt med de lokale om hva de mente om bonden. Det som jeg fikk ut av dette, var å få litt videre perspektiv på synspunkter fra de som ikke selv driver med gårdsdrift, men som har nytte av at det er i nærområdet.

Jeg har også meldt meg inn i forskjellige REKO- ringer på Facebook, på denne måten kan jeg følge med når det er utleveringer, og ikke minst observere hvordan slike sider fungerer. Det ga meg innsikt på hvilke regler som følges, hvordan bestillinger og utleveringer fungerer, og hvordan de forskjellige aktørene legger ut produktene sine.

3.1 Bakgrunnen for feltet

Bakgrunnen for feltarbeidet og valg av tematikk går mye på at jeg selv har vokst opp i hva man kan kalle for et av Norges matfat. Det å vokse opp på et sted omringet av jorder, og ulike former for gårdsdrift samtidig som at man selv ikke en del av den siden av kulturen, så kan man tro at man vet hva det omhandler og hvilken betydning det har for de som jobber med gårdsdrift og hvordan arbeidet påvirker folkene som bruker det som blir produsert. Etter arbeidet mitt med bachelor oppgaven, som også gikk ut på jordbruk og et spesifikt vanningsystem som de bruker, så fikk jeg vite mer om selve drift og arbeidsmengden, noe som jeg hadde lyst til å se nærmere på.

Miljø og verdier er også temaer som kom opp i mine tanker når jeg begynte å legge mer i tematikken rundt jordbrukstemaet. Det er mye arbeid som legges inn, og ikke alltid like mye man får ut av det arbeidet, i resultatet man får. Det er et yrke som oftest går i arv, det har visse begreper og stereotypier som er knyttet til det, og ikke minst, man har i teorien aldri fri. Det samme gjelder det for dem som har dyredrift. Da har man aldri fri, for dyrene trenger tilsyn 24/7, i tilfelle noe skjer. Selv på sommeren på sommerbeite som er lovpålagt, så reiser bøndene opp for å sjekke på dyrene sine, og det er blitt et større problem at man ikke får rekruttert inn ungdom, eller unge voksne som er villige til å jobbe som avløsere eller budeier. Dette gjør at bøndene opplever at det ikke er rom eller anledning for å ta fri, som for noen kan gå på bekostning av familie, og sosiale arrangementer. De som har dyr tenker på hvordan dyrene har det, maten dyrene spiser og områdene som dyrene er på, om de er trygge og om dyrene har det de trenger å ha tilgang på.

Jeg hadde allerede litt bakgrunn for arbeidet videre, ettersom jeg hadde skrevet om et spesifikt vanningsystem som blir brukt i området der jeg er fra, og om hvordan vanningsystemet ble et sosialt punkt for mange av bøndene som da tidligere hadde liten eller ingen form for sosial omgang med hverandre. Dette arbeidet ga mersmak for å studere denne gruppen videre, da jeg fant deres betraktninger om det sosiale aspektet av yrket spennende, og hva de fant verdifullt med sin jobb og hvilken betydning det har for samfunnet.

3.2 Feltarbeid på hjemmebane

Feltarbeid på hjemmebane er et tema i seg selv. Det å gå inn i en rolle som forsker eller en objektiv person innenfor et sted man har vokst opp på, er både en ressurs og en hindring. Det positive er at man allerede kan geografien, de interne sosiale forholdene, tingene for stedet som humor og habitus. To ting som er viktig når det kommer til å få kontakt og en relasjon til folk. Humor er et godt verktøy til å komme i kontakt med folk. Det senker skuldrene til folk og de åpner seg mer for en samtale. Dersom en forsker har kjennskap til for eksempel lokale småting som man kan tulle med, så kommer man langt. Den habituelle kunnskapen kom til nytte for meg, med at jeg både kjente til flere folk, områder og ikke minst hverdagen.

Man kommer og langt med at man kan mye av geografien, og lokalsamfunnet for øvrig, slik at man har litt kjennskap til diverse bedrifter og ikke minst noen av familiegårdene i området. Dette er greit å ha i bunnen før man begynner, og jeg slipper å bruke tid på å forstå meg på hvilke gårder som har gått i familien, ettersom jeg allerede har god kjennskap til området. Jeg merket selv hvor mye lettere det var å få begynt skikkelig, og ikke minst hvor hjelpsomt det er å kjenne til områdene som ble snakket om, da jeg pratet med mine informanter.

Det er mange goder, men det er også baksider. De fleste kjenner enten til meg, eller til noen i familien min. Det betyr at de har allerede tanker og meninger om hvem jeg er. Slik er det for de fleste, om man har kjennskap til noen eller ikke, på grunn av både fordommer og stereotypier. Det gjør det derfor viktig å komme frem som en som er åpen, og er der for å vite hva informanten kan, eller er villig til å formidle om temaet, at vi som er på feltarbeid er mer et mellomledd, som er der for å formidle ting videre. Da var det greit også å huske begrepet «å vara svær» eller spesifikk, «itte vara svær» som betyr det å ikke være høy i hatten. Heller være ydmyk og imøtekommende, slik at det er lettere for andre å komme i prat med en.

Det som også hjalp meg mye med arbeidet, var å kunne se og observere mer av det daglige livet, ved at jeg kunne komme innom på tider de tok en pause i arbeidet, da hadde jeg muligheten til å ofte se bøndene på hjemmebane, og ta en kopp kaffe i lag, før vi gikk over på intervjuet. Dette ga en mer avslappet stemning rundt spørsmålene, og det ga rom for at de og jeg kunne tenke før man sa noe videre, uten å føle noe press rundt tid.

Det jeg også merket meg på feltarbeidet, var om jeg snakket med noen og tok opp et tema de ikke mente de kjente godt nok til, så nevnte de noen andre bønder som kunne være mer til

hjelp for meg. Der kom også begrepet «*itte vara svær*» frem, samtidig som at flere hadde mer kunnskap rundt temaer om jordbruk og drift, enn det jeg kunne. De hadde den habituelle kunnskapen, særlig de som drev gårder som gikk i odel, og selv hadde vokst opp på gården og vært med å hjelpe siden de så å si kunne gå.

Jeg hadde for eksempel en informant som drev i mindre skala, som ikke hadde vokst opp i området og var tilflytter. Vedkommende hadde ikke denne kunnskapen, og hadde da en bratt læringskurve, men naboer og kjenninger kom til hjelp dersom det var noe vedkommende lurte på. Dette viser til et godt naboskap, og ikke minst, hvordan folk stiller opp dersom man trenger hjelp. Noe det også minnet meg på et tidligere feltarbeid hvor jeg også snakket med noen lokale bønder. Dett jeg fikk høre flere ganger var at for eksempel de ikke hadde så mye å komme med til meg, men alt det de sa ga meg mye informasjon om det jeg ønsket å vite mer om. Det er en beskjeden gjeng, om det kun er de som er lokale av bønder, eller om det er en bedre holdning vet jeg ikke, men dersom det trengs stiller de gjerne opp.

3.3 Sted

Stedet jeg har valgt å gjennomføre feltarbeidet på er et område rundt Mjøsa. Dette er et område som er kjent som et av matfatene i Norge, som jeg fikk høre av PR-sjefen fra Nyt Norge, hvor det er flere store gårdsbruk som driver kommersielt, men også flere små som selger lokalt. Dette gir muligheten til folkene som bor rundt til å handle lokalt, og få det ferskeste av råvarer. Det er en frodig plass, om våren og sommeren er det jorder som blir stelt med, hvor det vokser utallig med grønnsaker og korn på. Det er folk som har egne kjøkkenhager, som de har som hobby for seg, og det er folk som driver småbruk som selger det de høster videre til de lokale. Det er også flere gårder som har husdyr, og disse ser man når man enten er ute på gåtur, eller kjøretur. Et sted som er preget av gårdsbruk.

Plassen jeg gjorde feltarbeidet er som nevnt stedet hvor jeg har vokst opp, noe som betyr at jeg har god kjennskap til området rundt. Det gjorde det lettere å komme i kontakt med folk, både de jeg har intervjuet, men og generelle folk jeg har pratet med. Noen som lurte på hva jeg driver med, og som ikke lot seg holde tilbake om hva de mente om jordbruket, både de lokale folkene og de lokale bøndene, men og generelle. Dette gjorde det slik at jeg fikk tak i mye data uten å bruke tid på å bli kjent med folk, uten å ha noe kjennskap til de fra før av.

3.4 Etiske vurderinger

De etiske vurderingene som jeg har tatt i betraktning av oppgaven er å respektere privatlivet og derfor har jeg valgt å anonymisere mine informanter, samt det at jeg ikke samler data om svært sensitive opplysninger. Jeg har også vært tydelig på hva og hvordan dataene jeg samler skal behandles og ikke minst gitt dem muligheten til å lese over der som blir skrevet om dem. Andre vurderinger som ble tatt underveis, var hvem jeg snakket med, og hvordan deres posisjon er. Enten ved relasjon, eller om det var folk jeg generelt pratet med om teamet, om hvordan deres egen mening og verdier påvirket deres perspektiv angående synet på diverse gårdsbruk. Da var det også mulig å høre om hva de mente om det at bøndene får støtte fra staten, ettersom dette kom opp i diskusjoner, fordi det var relevant til tiden jeg startet med prosjektet for da begynte jordbruksoppkjøret og det var et tema i forskjellige medier.

Det som og blir viktig, er å ikke legge egne meninger om og rundt tema inn i de diverse samtalene, eller påvirke informantenes mening i noen form.

4 Gårdsbruk i forskjellige størrelser

Gårdsbruk kommer i forskjellige størrelser, i dag er de store jordbrukerne som selger til faste grossister (BAMA, COOP etc.) større enn det de har vært tidligere. De driver mer og mer på en industriell skala av produksjon for å kunne tjene best mulig, men også for å ha en levedyktig inntekt. Motparten til dette er de som driver med småbruk og småskalaproduksjon. Det er oftest folk som har en fulltidsjobb ved siden av arbeidsmengden de allerede har med sin egen produksjon. Det er både fysisk og tidskrevende arbeid, men det er hva de selv legger i verdi av arbeidet og resultatet som er interressant å kunne se på.

Jordbruk begrepet betyr å bruke jorden til planteproduksjon, det brukes også om flere av virksomhetene til gårdsdrift som dyrehold og skogsbruk (Vik, 2022). Gårdsbruk er en eiendom det drives jordbruk eller dyrehold på (Almås, 2022). Derfor bruker jeg de litt om

hverandre i denne oppgaven, ettersom de jeg har intervjuet bor selv på gårder i forskjellige størrelser, men det nevnes også mest mulig jordbruk som planteproduksjon i oppgaven.

Dette var noe av det jeg allerede hadde fått inntrykk av når jeg holdt på med min bachelor og var på feltarbeid hjemme for å se på et spesifikt pumpesystem og folkene som var knyttet til det. Det jeg fikk se var at det var en kultur for å stille opp for hver andre og ikke minst at det arbeidet i seg selv hadde en betydning for bøndene, dette var uansett størrelse på gården. Om man drev kommersielt eller småproduksjon, så om man kunne hjelpe så stilte man opp. Fellesskapet og ikke minst den fellesforståelsen man hadde for arbeidet bak produktene man dyrker, og lager gir de som holder på en fellesidentitet og interesse.

4.1 Storgård

En storgård i dag ligner mer på en industriell versjon av gårdsbruk enn det tradisjonelle gårdsbruket vi har hatt i Norge. Det moderne gårdsbruket er effektivt, stort og har et fokus på å være miljøvennlig.

I det moderne jordbruket er det mange hjelpemidler som er i bruk, om det er ekstra hender som er innleid, eller om det er snakk om hjelpemidler, som for eksempel traktorer. De nye hjelpemidlene som kommer inn i jordbruket er både effektive og nyttige, men det betyr ikke at det blir noe mindre arbeid på de som driver gårdene.

Fra en historikk av en gård som blir driftet av familier og andre som bor i nærheten. Til i dag som en gård som blir nesten driftet på en industriell skala. Fra å ha mest familie som de nærmeste arbeidere, til å ha få helårs ansatte og flere som er sesongarbeidere, og ikke minst de nye maskinene som tar litt og litt over. Dette gjør at i perioder er det flere mennesker man møter i løpet av arbeidsdagen, men for mange er det og måneder i året man er alene i lange arbeidsperioder. Dette er sett på som helt vanlig for de fleste bønder i dagens driftsform.

De ulike arbeiderene man har i dag er hjelp av tekniske løsninger som automatiserte vanning systemer eller foringssystemer som hjelper med å ta litt av jobbmengden. Dette betyr at de da har tid til å gjøre mer, men det betyr også at de må holde seg oppdaterte på nye systemer og teknologier som kommer ut på markedet. De nyere systemene som er blitt testet ut er for

eksempel traktorer som er styrt av GPS. Dette gjør det mulig å få rette linjer til å kunne plante blant annet poteter. Berit, en av mine informanter er selv kjent for å kjøre de retteste linjene med pløgen selv, og mener at man bør lære seg mye av det man skal kunne uten alt ekstraustyret i tilfelle noe skal skje, og det ikke fungerer. Da er det greit å kunne det man skal, uten å være avhengige av alt som er blitt automatisert, noe som også viser til hvor viktig det er med landbruksskole. For voksne så er det voksenagronom og voksengartner man kan gå om man velger å satse innen jordbruk i voksen alder. På agronom studiet lærer man det økonomiske man trenger for å drifte, samt litt om lover og regler og det generelle praktiske for drift av gartneri eller gårdsdrift.

Begrepet bonde er også i endring og det er flere som kaller seg for produsent, som for eksempel grønnsaksprodusent, eggprodusent og kjøttprodusent. Det gir en tydeligere beskrivelse av hva de driver med, men også er en måte å modernisere uttrykket på. En av de som driver med kommersielt gårdsbruk som jeg pratet med, Gaute, måtte tenke seg litt om da jeg spurte om han identifiserte seg med bonde begrepet.

4.2 Småbruk

Småbruk er et lite gårdsbruk, og er en fellesbetegnelse for de som holder på med småskalaproduksjon. Det er ikke like effektivt som de som driver med gårdsbruk på en industriell størrelse, men er som oftest en sekundær inntekt med fokus på dyrevelferd og økologisk mat.

Småbrukene, som jeg har sett på i denne oppgaven har vært i forbindelse med at de selger varer på REKO-ringen, hvor de har et søkelys på at maten er kortreist, økologisk og ikke minst at dyrene har hatt det bra. Motivasjonen for arbeidet de gjør er ofte basert på resultatet av arbeidet eller velviten om at de gjør noe som for eksempel å velge å ha færre dyr slik at de vet de har tid til å sjekke hver enkelt og at de har høy levestandard.

Bienes verden (navnet er endret) er en bærgård som holder til på Innlandet, det er en gård som produserer bær. Her er det fokus på økologisk drift og at det skal være et sted hvor folk kan ta med familie og venner og plukke ulike sorter med bær, uten å måtte ha dagen planlagt til punkt og prikke. Det skal være en aktivitet hvor man kan trekke seg litt tilbake og ta det med

ro, å være litt i nuet.

Dette er det Marianne sier til meg, kvinnen som driver gården, er at hun hadde odelsrett og fikk plutselig vite at faren hadde gått bort. Hun var selv ikke klar for å ta over gården, men endte opp med å gjøre det, siden hun ikke syntes at hun hadde noe særlig til valg. Da satt hun plutselig i et stort gårdshus alene med en datter. Hun kunne ikke å drive en gård, og hadde ikke vært interessert i dette tidligere.

Det var en ide hun fikk etter hvert, å starte noe som gjorde at folk kom seg ut sammen med familie eller venner, og kunne ta seg en kopp kaffe ute i naturen og konseptet rundt det å ha en bærgård. Hun hadde en pensjonert bonde som nabo som stilte opp med traktor og kunnskap for å få i gang ideen om en bærgård med selvplukk, og få hjelpen hun trengte til å starte. Over noen år har hun greid å etablere seg i området, med et navn på bedriften sin og gjort seg kjent i nærområdet, samt at det er folk fra større byer som kommer på besøk for å kunne bruke tiden de trenger med familien, og plukke bær i lag. Hun har en fulltidsjobb ved siden av, men ettersom perioden de holder åpent er på sommeren, så har dette gått bra.

Da jeg spurte, over en kopp med kaffe, om hun kjente seg selv i begrepet bonde så måtte hun ta en liten tenkepause. Hun kunne tenkte seg at ja, det er hun, men samtidig som at hun har en annen profesjon som hun også identifiserte seg med. Det kom også frem at hun hadde sittet i flere møter med de som driver, eller har drevet storgård på de årlige vanningsmøtene som blir holdt, og der er det mest litt eldre menn som sitter. Da kjenner man veldig på de tradisjonelle rollene, hvor bonden er en litt eldre mann som holder på med sitt arbeid gjennom dagen. Dette er som nevnt over hvor Gaute fortalte om det samme han tenkte på, når jeg spurte om han selv indentifiserte seg som bonde. Han fortalte så om hvordan man heller kalles for grønnskaksprodusent i dag, eller spesifiserer det med å kalle seg for eksempel for kålprodusent. I dette tilfelle så syns Marianne at bærprodusent passet bedre enn bonde.

5 Sosiale medier

I denne oppgaven har jeg valgt å se på sosiale medier som et bindeledd mellom teknologi, verdier og gårdsbruk. Grunnen til at jeg ser på SoMe som et bindeledd er at det brukes både

til å formidle et budskap, skape et fellesskap og som et sted hvor man kan fremme og selge det man produser selv.

Sosiale medier er blitt mer og mer brukt som et reklamemiddel, over tid har det også blitt brukt av for eksempel forskjellige typer for holdningskampanjer. Et eksempel er Nyt Norge sine reklamer. Det er også mange som benytter seg av såkalt gratisreklame, at ordet sprer seg fra munn til munn, slik det ble gjort før, eller som nå, hvor man benytter seg for eksempel av Facebook eller Instagram for å vise frem sin gård og dens produkter.

Sosiale medier kommer i ulike plattformer. Det er mange, og ikke minst mange unge som bruker for eksempel Instagram eller Snapchat. På disse plattformene er det den aldersgruppen som ligger mellom de fra 13 år til de som er godt voksne. På slike plattformer er det mye informasjon om alt mellom himmel og hav som kan deles. Det jeg har gjort er da, er å bruke det til min fordel til feltarbeidet ved å være oppmerksom dersom det kommer noe som er relevant for oppgaven ved å følge med på hva som skjer i mediene. Det som også er viktig å huske ved å bruke SoMe, er det at de lager en logaritme av hva man ser på, søker opp og ikke minst liker. Dette skaper et mer skreddersydd innhold til de som bruker dem, og får dem til å bruke mer tid på inne på appen.

Jeg har valgt å melde meg inn i to forskjellige Facebook-grupper som er REKO-ringer for to plasser i Norge, de begge er i byer, men den ene er mindre enn den andre. De er plassert slik at det er en mulighet for de som driver småbruk litt unna tettsteder kan komme og levere uten at det blir en for stor distanse. Dette gjør det enklere for mange å kunne benytte seg av sjansen å handle lokalt og støtte de produsentene de har i sine kretser.

Muligheten som SoMe gir til folk som ikke ellers har råd til å kjøpe reklame, er å kunne reklamere for sine produkter uten noe form for mellomledd. Dette gjør det mulig å kun sette søkelys på det de synes er viktig for dem, som ofte er å bruke tiden på dyra eller egne produkter, enn å bruke tid på å planlegge og lage reklame. Det er også mer tilgjengelig å kunne promotere egne produkter ved for eksempel å bruke emneknagger som er allerede brukt av folk innen samme miljø slik at de som har felles interesse får da vite om det er noen produkter som er klare og kan kjøpes, eller når åpningstider og slikt er. Dette kan man lett endre på selv og oppdatere etter hvert sesongen på går, at det som er tidlig i sesong av varer er klare til salg eller hva de kan tilby av for eksempel kjøttprodukter når høsten kommer, eller diverse produkter for høytider som jul og påske.

5.1 Holdningskampanje for å velge sesongbasert og lokalt

Holdningskampanje er å gi oppmerksomhet rundt temaer som man ønsker å endre, eller bevisstgjøre. Slike kampanjer ser ut som reklamer, men i stedet for å legge vekt på å vise frem et spesifikt produkt, så handler det om hvilke goder som kommer å gjøre den endringen de ønsker. Dette er et virkemiddel som brukes for å vise frem hvilke verdier man ønsker å fremme for en gruppe med folk, endre en holdning på en subtil måte ved å eksempelvis endre sine kjøpemønstre.

Nyt Norge bruker slike kampanjer for å gjøre folk bevisste på norske produkter i butikker, og for å vise hva slags mat som er i sesong. Måten de gjør dette på, er å kjøpe reklameplass på So Me-plattformer som Facebook, og kan legge ut innhold slik som en kort video om en matrett basert på sesongaktuell kål som kommer i butikken. Etter å ha pratet med noen fra Nyt Norge angående fremgangsmåte, så fikk jeg og vite at de fikk gode tilbakemeldinger på for eksempel en type for koreansk pannekake hvor man bruker kål. Da fikk jeg vite at det hadde falt i smak hos deres mottakere, og at det å vise til for eksempel andre oppskrifter enn det man tradisjonelt ville ha brukt som i dette tilfelle, kål, gir muligheten til å prøve andre oppskrifter med noe de kjenner til.

De legger også vekten på at forbrukeren går etter verdien av at det er lokal mat, og at maten de velger har kvalitet. Dette kan vises tilbake til Graeber sin oppsummering av verdi teorier i Antropologien, Punkt 2, at hvor mye man er villig til å betale for noe, men trenger som i dette tilfelle er mat og punkt 3, det sosiale rundt, hva som gir den verdi i en sosial forståelse som status (Graeber, 2001: s.2). Det sosiale rundt er det som gir den sosiale forståelsen av verdier og verdi kommer av hvor mye man er villig til å betale for som i dette eksemplet er mat. Det er og en handling som viser verdi, både for produktet, men også bakgrunn av hvorfor man velger lokalt eller norsk. Den sosiale verdien eller den sosiale statusen kan bli målt med at man bruker mer penger på økologisk mat med den forståelsen av at det gir moralsk status, men kun på grunn av den sosiale delen, ikke på grunn av at man ønsker å oppleves som en moralist.

Det at man øker bevissthet av hvilke grønnsaker som er klare til diverse sesonger, gir folk en mulighet til å velge det som er grodd i Norge, og ikke er blitt importert. Dette gjør også at man velger varer som har sluppet ut mindre utslipp på grunn av at det er kortreist.

Bruken av sosiale medier for å reklamere er vanlig, og det blir fulgt av trender som man ser. Dette gir en stor mulighet til å bli sett og selvfølgelig det å kunne vise frem. Stiftelsen ansvarlig for merke Nyt Norge er Norsk Mat som ble stiftet av Landbruks- og matdepartementet (Norskmat, 2023). De har for eksempel i år tatt og gjenbrukt fjorårets reklame som gikk ut på hvordan maten kom fra jorden til bordet og heller kjørt samme reklame, men baklengs. Dette gjør de for å vise publikum forståelsen til at priser på alt har gått til værs grunnet krig og rente økninger og at det med føler at ting føles baklengs. Og ikke minst for å vise frem hvordan leddene svarer med hverandre, det merkes når noe ikke blir tatt imot i butikk, og det får en reaksjon i alle leddene, helt til bonden selv.

5.2 Økt bevissthet av valgene man tar

5.2.1 Betydning av merker

Bruken av SoMe kan påvirke folks valg i butikken ved at de får mer kunnskap eller informasjon av hvordan valgene de tar kan påvirke ting som miljø eller at det kan støtte lokale bedrifter. Nyt Norge gjør det enklere å bevisstgjøre kjøpere hvor maten de kjøper kommer ifra ved å bruke gjenkjennelige merker og symboler på norskproduserte produkter. Med holdningsreklamene som de kjører, så blir også folk bevisste på de strenge retningslinjene og kravene det er for produsenter og gårdene for å kunne oppnå merkingen deres, så gir merkene både en trygghet i kvalitet, og ikke minst, matsikkerhet. Ettersom Nyt Norge også er så strenge på sine krav og gårdene som har fått deres godkjenning, så betyr det at de da har KSL (Kvalitetssystem i Landbruket) kvalifiserte gårder (Kvalitetssystem i landbruket, 2022).

Jeg tok selv kontakt med Nyt Norge, og etter å ha hatt en samtale med en av de som jobber med PR, Jan Sverre Nordstad, for Nyt Norge, så fikk jeg vite om hva de står for og hvorfor det er viktig for dem å støtte den norske bonden. Av dem fikk jeg også vite mer om de

forskjellige merkeordningene de har og betydningen bak dem.² Det jeg selv merket etter å ha hatt en samtale om merkeordningen var hvor få av dem jeg kjente til fra før av. Det de jobber aktivt med er å øke bevisstheten av å velge norske varer, og hva det betyr for både bonden og ikke minst miljøet.

5.2.2 Valg med hensikt

Det å øke bevisstheten rundt miljø og dyrevelferd, så må man nå frem til publikum, kjøpere og ønsket gruppe ved å enten bevisst gjøre dem på betydningen av valgene man tar i for eksempel matbutikken eller vise til hvor lett det er å handle fra mindre bedrifter. REKO-ringer. Kommer fra ordene RETtferdig KONsum, som betyr at ordningen er at man slipper et mellomledd, rett fra bonden til den som kjøper varen. Dette gjør dette enklere ved å samle flere små produsenter på et sted. REKO står for de som driver smått og eget og har et søkelys på økologisk drift samt dyrevelferd. Handelsfenomenet er grunnlagt av Finske Thomas Fellman i 2013 og den første registrerte REKO-ringen i Norge kom i 2017. Som man registrerer på REKO sine nettsider, slik at de har oversikt av hvem som er med og har mulighet til å gi informasjon om at det finnes lokale småprodusenter for folk som ønsker informasjon om dem. (REKO Ringen, u.å.). Hvor det i 2022 var 140 Ringer som var registeret med over 6000 produsenter (Ibid.).

Hvordan REKO-ringen fungerer er at man bestiller den kvantiteten man ønsker hos de diverse som selger via Facebook, på denne måten blir det mindre matsvinn, men man slipper og å møte opp og ikke få solgt noe. Denne formen for matsalg kan bli sett på som et ideal med tanken på matsvinnet som kommer med å drive med butikk i skala av hvordan dagligvare er, men er ikke en effektiv måte å drive på med tanke på hvor mange det er som handler. Derfor er det da enklere å ha merkingen som Nyt Norge har, for da kan man ta et bevisst valg i dagligvarehandlene uten at man for eksempel må ta seg tid til å søke opp, bestille fra flere leverandører forså å ta seg tid til å hente det på et spesifikt sted.

---

² Se Vedlegg 1, Merker Debio.

Det nevnes iblant annet artikkelen til Helen La Trobe «*Farmers marked: Consuming local rural produce*» fra 2001, om hvordan «farmers marked» eller bondes marked som vi har her i Norge, at de tiltrekker seg folk som er interessert i å ikke kun velge noe som er bedre for miljøet, men også selve matfokuset. Det skal være kvalitet over kvantitet. Det som og nevnes er at maten som blir solgt på dette markedet er det mindre sannsynlig for er genmodifisert og at det ikke er brukt pesticider ettersom det er blitt en større bevissthet rundt skaden det kan gjøre. (Trobe, 2001). Folkene som velger å benytte seg av slike marked er ofte bevisste på at det støtter den lokale bonden som driver mindre enn de som holder på kommersielt, og ikke minst, lokale bedrifter som også selger på samme type marked eller opplegg. Det blir det samme som å ta valget om å heller støtte den lokale kafeen enn å velge kjedekafeen som har åpnet like ved.

Man kan se på valgene man tar når det kommer til mathandlingen at man tar de valgene med en grunn, enten fordi man har lyst på noe, eller fordi man ønsker å støtte de lokale bøndene. Det er også noe med at det ikke er like tilgjengelig for alle. Ikke alle har samme mulighet, fordi det ikke er lokale gårder i nærheten, eller at man ikke har økonomien til å bruke litt mer på det som kan anses som et bedre valg.

Ved å ha pratet med PR-sjefen i Nyt Norge, fikk jeg vite at de får både spørsmål og tilbakemeldinger fra forskjellige mediekkanaler og at de da kan få vite hva de bør endre på, men og ikke minst om hva de gjør bra.

Et av poengene som jeg lurte på var om Nyt Norge hadde merket presset av prisøkning fra både krigen i Ukraina, og ikke minst økningen på både strømpriser og prisen på kunstgjødsel. Det hadde de, og at de hadde fått tilbakemelding om at det var flere som synes det hadde blitt dyrt, selv om de ønsket å støtte norsk drift. På det andre intervjuet fikk jeg tilgang på nyere data fra 2022, og da viste seg det at inflasjonen som har økt, viser seg på tallene de har. Folk ønsker å kjøpe norsk mat, og støtte den norske bonden, men kjøpekraften har gått ned etter prisøkninger. Tallene fra undersøkelsen i 2021 (Hansen, 2021) viser at det var en økning av interesse for selvforsynthet, og det viste seg også i tallene på salget. Det som er endret på meningen på undersøkelsen fra 2022 er det at folk ikke har kjøpekraften til å velge det som er norsk, ettersom det er litt dyrere med tanke på at det skal være levedyktig for bonden som leverer.

Dette gjør det vanskelig ved at de ønsker at norsk mat skal være attraktivt å handle, men at de og ønsker å ha priser slik at bonden skal få levedyktig inntekt av hva de selger av produkter, som er et av deres hovedfokusmål. Grunnen til at jeg valgte å ta kontakt med Nyt Norge, var det at de har en interesse om å fremme norskprodusert mat, og ikke minst, fremme den norske bonde slik at de får levedyktig lønn. Under samtalen med Jan Sverre, ble det tydelig hvilke forskjeller man får av tilgang på grønnsaker bare på å bo to forskjellige steder i Norge, ettersom de som bor lengre nord i landet er avhengig av transport av grønnsaker. Det var og for å kunne høre hvorfor det var viktig for dem å fremme norsk mat.

5.3 Sosiale medier som et hjelpemiddel

REKO-ringer har et søkelys på lokal mat og drift. De, i dette tilfelle er det andre bønder som er småprodusenter eller som er med å støtte småprodusenter, som setter opp lokale ringer, som er grupper på Facebook. Hvor de da samler diverse små produsenter på og hvor flere kan melde seg opp dersom de måler til kravene. De bruker Facebook som et hjelpemiddel til å nå ut til folk som har samme eller lignende holdninger rundt matvett og ikke minst fokus på bevisstheten av betydningen av lokalproduserte varer. På denne måten slipper de som jobber med småskala produksjon å bruke penger på å reklamere, men heller tyr til SoMe. Der er det lettere å vise frem gården med bruk av bilder og bruke muligheten til å forklare litt hvorfor de har valgt å drive slik som de gjør.

Marianne som jeg har snakket med driver med bærproduksjon, både via REKO-ringer og ved eget utsalg tar i bruk sosiale medier som en form for reklamemiddel slik at hun kan vise frem gården sin. Der er det bilder som deles, av gården og av diverse aktivitetsmuligheter som er mulig å gjøre der samt fremtidige arrangement. Dette gjøres via Facebook eller Instagram. En annen informant, Hege, som driver via REKO og har eget utsalg på småbruket sitt. Hun bruker og samme SoMe-kanaler, men synes det er vanskelig til tider å rekke å legge ut ting når det er mye som skjer. Hun synes likevel det er et godt virkemiddel for å vise frem hva hun har å by på og hvor det er mulig å finne gården og utsalget.

Det er og en måte å komme i kontakt med andre som har lik interesse, og kan komme med tips om ting de kan hjelpe med, eller andre som kan hjelpe med problemet. Dette hjelper også på å holde seg sosial i tider det er mye som skjer på gården.

Det blir et eget samhold for flere med lik interesse. Dette merket jeg når jeg snakket med Hege som drev småproduksjon av diverse grønnsaker, sau og egg, ved at jeg ble henvist videre til andre hun kjente. Dette ga meg inntrykket til at det var et miljø hvor man var til hjelp der man kunne, og ikke minst støtte hverandre. Marianne som drev bærhagen, hadde samme holdning, og hadde satt opp plakater av hvor man kan handle lokalt fra gårdsbutikker rundt om i området. Dette viser at de støtter hverandre, og ikke minst viser hvor det er flere steder man kan handle rett fra gården.

Det at man er bevisste på hva de andre i nærområdet produserer, gir også en mulighet om å spørre om hjelp dersom det skulle være noe, ettersom småprodusentene ikke er medlem i noen form for produsentgruppe, som de som driver med kommersiell drift av gårder er. Dette gjør at man selv må ta initiativ til å komme i kontakt med hverandre. Dette la jeg merke til flere ganger på de forskjellige utleveringsplassene for REKO-ringer. Om det er litt stille så prater de med dem som står nærmest, eller velger å stille seg ved noen de allerede kjenner litt.

Dette hjelper med å skape et fellesskap hvor folk med samme verdier møtes og snakker om det de er interesserte i, og kan gi hverandre tips til å forbedre for eksempel avlinger av diverse grønnsaker, eller komme med tips til dyrene man har. Selv om man har mulighet til å kunne anskaffe seg informasjon om det meste gjennom nettet, er det bra å kunne ha noen man kan kontakte i nærheten slik at man kan og eventuelt diskutere diverse løsninger.

5.4 Covid, krig og inflasjon

Tre faktorer som har vært tydelige fra starten av prosjektet er hvordan situasjonen man er i, påvirker valg og verdier man har og tar. I starten av feltarbeidet så var det på flere måter tydelig at covid-toppen da var nådd, og folk kom tilbake til en hverdag de kjente bedre til. På den samme tiden så begynte uroen mellom Ukraina og Russland å ta av, og usikkerheten rundt mat og matforsyning begynte å vise seg.

Dette kom opp i samtalen og intervjuene jeg hadde, fra hvordan folk under covid hadde mer penger, på grunn av at man var mest hjemme i *heimen* og måtte lage mat der, det viste seg i hva folk valgte i butikken, og at det ble flere som handlet hos REKO-ringer. Det ble et fokus på mat og en bevissthet rundt hva man spiste. Hanne, som jobber for et løkpakkeri, kunne selv vise til statistikk over hvor mye løk som ble pakket og sendt ut under pandemien enn hva de ellers hadde solgt på samme tiden årene før. Det var et typisk opprykk i tallene som oftest viste seg når folk oftest er hjemme, som for eksempel rundt jul, da er man mye hjemme med familie, og lager mye mat. De fikk lignende tall da det var pandemi, ettersom folk var mer hjemme, og at man laget mer mat i huset. Det bekreftet seg når Norge åpnet grensen og slapp de tiltakene som de hadde laget for sikkerheten til befolkningen, da gikk salget ned mot normalen, som de var vant med.

Det å være selvforsynt kom frem som viktig for Hege. Hun begrunnet mye av sin refleksjon på vårparten, rundt da krigen i Ukraina ble en realitet. Da ble det veldig klart på hvor viktig det var med de avtalene man har med forskjellige land rundt oss angående mat og matforsyning. Det viste seg og hvordan det er viktig for at vi i Norge selv er forsynte i den grad at man kan fortsette å drive med samme politikken angående matproduksjon og import og eksport, men fremdeles greie å være selvforsynte i så stor grad som mulig.

Så har pandemien gått over, krigen har vart en stund, og nå er vi i en periode med inflasjon. Dette har vist seg å gjøre at man har mindre kjøpekraft, som igjen viser seg på hva vi velger å handle. Norsk mat blir sett på som dyrt, det er flere som velger det som er billigere, oftest det som er importert, fordi at de da kan handle mer. Etter en nyere samtale med Jan Sverre, markedssjefen for Nyt Norge om tallene de har fått fra undersøkelsen de hadde i 2022, så viser det seg at det er fremdeles positivt med norsk jordbruk og folk ønsker å støtte og handle norske varer når de kan, men om det er for dyrt, så er det best for forbrukeren å kunne velge noe billigere. Det er også sunt med konkurranse innen bedrifter.

Videre i undersøkelsen Nyt Norge har hatt så stilles det flere spørsmål rundt tematikken det å velge norsk produsert mat. Og svarene som gjentok seg var at de støtter norsk drift og ikke minst den norske bonden. De forbrukerne som hovedsakelig gikk for økologisk mat hadde ikke vist seg noe synlig dropp av salg, selv om prisen hadde økt. Dette ble vurdert som at de som handler og har fokus på økologiske varer, så var prisen verdt det. Det var også at de var i et stadium i livet hvor det ikke ble for høye priser til å vurdere dette valget for dem. Enn for eksempel folk som er i etableringsfasen og ikke har nok til å kunne bruke penger på økologisk

mat. Som da også tok opp tematikken rundt at sunn mat ofte er lettere tilgjengelig for folk som har bedre økonomi enn de fleste andre.

6 Verdien av teknologiske fremskritt

Teknologien innen agrikultur har over tid som mye annet endret seg og blitt mer og mer moderne. Det som jeg fikk vite om teknologien og de nye maskinene som kommer etter hvert på markedet er at fokuset er at de blir mer effektive og samt at de er bedre for miljøet. Det at teknologien blir mer effektiv gjør at man for eksempel kan trenge mindre bruk av sprøytemiddel mot insekter og sykdom. Teknologiske løsninger kan gjøre det enklere å ta verdier rundt miljø og miljøbevissthet når man da får midler som gjør det mulig og ikke minst det å gjøre jobben enklere for bonden.

Dette betyr ikke at verdi betydningen bak valgene man tar innad i sin drift ikke er baserte på hvilken betydning det gir for eksempel i forhold til miljø og økonomien. Det er et ønske om at det utvikles bedre og stadig mer effektive løsninger. Et gjengående eksempel blant de fleste av bøndene i mine intervjuer er bruken av sprøytemiddel.

Gaute mener selv at det er på tid å bruke mindre gass ved for eksempel produksjonen av økologisk løk og ønsker at det kommer en bedre løsning på markedet. Som eksempelet tidligere rund bruken av gass mot ugress i stedet for sprøytemiddel. Det at det ble brukt gass og ild mot uønskede planter var noe jeg ikke var bevisst på, det var ikke Gaute overrasket over, men han fortalte så videre om at det for eksempel blir testet ut diverse droneteknologi som en løsning for ugress. Det kan gjøres ved at det utvikles et program hvor dronen kjenner igjen kulturplanten på jordet, i dette tilfelle er det løken, også tar den og fjerner de som ikke er den planten. Det bruker også å gå folk som jobber for gårdene og fjerne ugress for hånd, dette er tidskrevende og ikke minst også tungt på varme dager. Selv om man gjør det tidlig på de varmeste dagene tar det mye krefter og er dyrt, ettersom arbeidet tar lang tid og krever mange folk.

Teknologisk fremskritt innen agronomi kan gjøre arbeidet mer effektiv og være med på å lange et mer bærekraftig gårdsbruk og landbruk. Det at det blir mer bærekraftig er å få det

mer effektiv, mindre bruk av plantevernmidler, som påvirker både de som jobber med midlene og innsektene, og mer fokus på miljø.

6.1 Tilgjengelighet og behov

For at man skal kunne videreutvikle gården til å kunne drive fremtidsbasert både med tanke på hva som man ser er etterspørsel på mat varer. Det må også være mulig å kunne oppdatere og videreutvikle gården etter nyere standarder så må man ta avgjørelser som man belønnes for. Skal man for eksempel begynne med en annen type grønnsak enn man selv har dyrket i flere år, så må man ta i betraktning av hva man da trenger av utstyr. Man må også kunne om prosessen fra å planlegge, dyrke og så innhøsting. Da er det også avtaler med eventuelle kjøpere slik at man og får levert det de produserer. Det å ta sjansen til å dyrke noe nytt og annet, enn hva man har brukt å gjøre, så må det ligge en gjenytende verdi økonomisk for bonden. Man kan ha samme verdier, men man må vurdere om verdien av valget er verdt for eksempel et inntektstap økonomisk, for å kunne fortsette med driften basert på verdi.

Det å få muligheten til å selge lokale varer på butikken øker sjansen for å kunne være tilgjengelig for flere kunder. Dette betyr så at man har stor nok omsetningen til å øke volumet av det man produserer, slik at dette er mulig. For de som holder på i en småskala produksjon så er det mer tilgjengelig å selge på den eller de lokale REKO-ringene eller på Bondens marked. Den betydelige forskjellen fra de som holder på med kommersiell drift og de som driver med småbruk er volumet som produseres. De som driver kommersielt er de som har dette som hovedinntekt og må se på verdier både i form av moralsk verdi, som i miljøbevissthet og dyrevelferd, men også verdi i form for økonomi. De som holder på lokalt og smått har det som en biinntekt. Det de har tilfelles er at målet er å holde på driften så lenge man tjener på det.

Et behov for å kjøpe inn mat finnes alltid så lenge mennesker selv ikke kan eller har mulighet til å produsere maten. Etterspørselen for spesifikk mat etter kunders ønske kommer kun dersom det er økonomi til å kunne å være kresen. Man kan ha en preferanse av hva maten man spiser inneholder eller ikke inneholder med tanken rundt miljøgifter og påvirkningen av midlene man bruker til miljøet rundt. Det som ble tidligere sett på som vanlig, det å ha en liten kjøkkenhage og dyrke maten man skulle spise. Dersom man ikke hadde penger nok til å

kjøpe selv er blitt sett på som en luksus for mange. Det å kunne ha plass og ikke minst tid til å ha en kjøkkenhage man kan dyrke mat selv.

Dette betyr at det er et marked for å kunne både selge «vanlige» grønnsaker og økologiske grønnsaker. Skillet mellom økologisk og ikke-økologisk er ofte statusbasert på grunn av at det er dyrere som igjen kan virke som en type for statussymbol å bry seg om og kunne bruke penger på. Som tidligere nevnt, under pandemien så fikk folk bedre råd og benyttet seg av dette ved å fokusere mer på lokale varer. Så kom krigen i Ukraina og da ble det mer bevissthet rundt matsikkerheten i Norge og søkelys på både problematikken rundt det å være avhengig av internasjonale avtaler. Nå er det inflasjonen som viser at man må revurdere verdier, man kan ha samme verdi, men må ta de valgene man har mulighet til å ta og heller som Nyt Norge kampanjen er, *å velge norsk når man kan*.

6.2 Endring i markedet

Fra å ha startet med denne oppgaven har Norge gått igjennom en pandemi for så var det krigen i Ukraina som slo ut eller først begynte som en trussel om krig, forså å bli en krig også inflasjonen. Nå må både forbruker og bonden vurdere hvilke ressurser som er tilgjengelige og hva det er behov for. Slike trender i Norge har endret seg etter at økonomien og importen har endre seg. I pandemien var det en økning av at folk var hjemme og hadde mer kjøpekraft til å kunne bruke mer penger. Siden man da ikke fikk reist så ble folk å bruke mer midler på mat. Norge er og et av landene som har hatt god kjøpekraft og har brukt mye midler på mat. Tallene fra SSB i året 2020 viser økt handel av matvarer og alkohol i Norge, før grensen til Sverige var stengt på grunn av korona restriksjoner (Statistisk sentralbyrå, 2021).

Av ganske naturlige grunner gikk da handelen i Norge opp, ettersom grensen var stengt, som betydde at man ikke fikk reise over grensen og handle i Sverige. Folk hadde og mer å rutte med i form av økonomi ettersom de hverken fikk reise eller dra ut på kulturelle opplevelser som konserter eller show, men var mer hjemme. Dette ga en reaksjon fra Sverige, ettersom det er flere store matbutikker på grensen som er noe avhengig i handelen fra Norge. Dette har en betydning i verdien av internasjonale avtaler og forhold, hvor det er viktig å opprettholde gode relasjoner til hverandre. Verdien i gode forhold til internasjonale avtaler er viktig ved at

man videre har noen å lene seg på dersom det er noe som skjer og landet trenger hjelp og med handel, man tjener på å samarbeide over grensene.

Dette ble lagt merke til hos bøndene rundt ettersom det ble mer norskprodusert mat som ble solgt i butikkene og via lokale REKO-ringer (Regjeringen, 2022a). Det å ha kjøpekraft og mer tid hjemme til å kunne lage mat gjorde at det ble mer søkelys på matens kvalitet. Kvalitet på råvarer og tryggheten av å vite hvor den kommer fra har vokst i interesse. Dette ser vi blant annet ved den økte oppmerksomheten rundt genmodifisert organismer eller populært kalt «GMO» (Hermann, 2019).

6.2.1 Tilgjengelighet

Tilgjengelighet og behov er viktig for både de som produserer og de som kjøper. Behov er viktig fordi det må være et marked som ikke er mettet og tilgjengelighet er viktig for de som ønsker å kjøpe. Er det for utilgjengelig så frister det ikke å bruke penger på det som tilbys.

Er det flere som ønsker å kunne for eksempel kjøpe norsk, så er varene merket tydelig i matbutikkene i landet over, så det er lett tilgjengelig for forbrukere å kunne finne de produktene man ønsker. Dette skaper et marked for norsk mat, spesielt om det er også tilgjengelig ved at prisen er gunstig. Norsk Mat jobber med at varene de selger skal selges for en pris som er gunstig for forbrukerne, men også nok til å gi bonden en levedyktig lønn. Det betyr da at, med krigen som startet i Ukraina, som er et land som produserer mye korn og rapsolje. Dette er varer som mange land i Europa har et stort bruk for av. Dette ga en reaksjon på at matvareprisene steg på grunn av at tilgjengeligheten sank. Samtidig begynte strømprisene å stige, som igjen ga høyere priser og at bønder over hele Norge måtte etter hvert ta en beslutning om de hadde midlene til å kunne lagre maten de høstet. Et eksempel er fra gulerotprodusenter på Rogaland som heller tjente på å destruere 150 mål med gulerøtter enn å høste dem så selge dem (Norheim, 2022). Strømproblematikken har forårsaket mange problemer, men også ved at matprisene har økt betydelig fra 2022 til 2023. Inflasjonen har så gjort at maten er dyr å dyrke, det er både strøm, diesel og bensin som har økt i pris.

Prisøkningen har da videre påvirket prisene i butikk, som da har gjort det dyrere å handle mat. Nyt Norge prøvde seg på en holdningsreklame som sa «Kjøp norsk mat», men dette falt ikke i

smak hos forbrukeren fikk de i Nyt Norge tilbakemelding om, ettersom varene som er merket med «Nyt Norge»-logoen er noe dyrere enn det som er importert inn i butikkene. Da endret de kampanjen og det ble «Kjøp norsk når du kan», med å endre fra kun *kjøp norsk* til *kjøp norsk mat når du kan*, så blir budskapet mildere og det føles ikke som en konkret beskjed.

Selv om prisene har økt så har det vist seg at fra 2019 var det en økning i salg av lokalmat, tallene er samlet fra dagligvare, storhusholdning og restauranter (Regjeringen, 2019). Målet for regjeringen er å omsette for over 10 milliarder innen 2025, men de så allerede da at de lå godt an i forhold til målet sitt. I rapporten fra 2022 så viser det fremdeles at salget av lokalmat øker, selv om det har vært mye motgang for både bonden og forbruker (Regjeringen, 2022d). Selv om det har vært utfordringer som nedstengning på grunn av pandemien, for så utfordringene med økt grensehandel etter man åpnet grensene så ikke minst både krigen i Ukraina og inflasjonen så har det økt i lokale mat og drikkevarer.

Det viser at nordmenn har en interesse for lokalmatproduksjon, selv om det øker i pris. Salget i Nord- Norge har økt mer enn sør i landet, med betraktning av at prisene for strøm er høyere sør i landet enn nord på, dette legger vekt på tilgjengelighet i forhold til pris (ibid.). Det som er endringen i markedet er at det har blitt mer bevissthet rundt hvor maten kommer ifra og hvilken betydning dette har for både folkene bak prosessen av å dyrke den, men også betydningen på miljøet. Det er en interesse om mat, kvaliteten og ikke minst næringsinnholdet (La Trobe, 2001). Det å ha en direkte kobling eller direkte kontakt med bonden som produserer kan også føre til at noen av matvarene som selges er billigere enn det man får i butikken.

Dette kan også gjøre at maten virker sikrere på grunn av at den ikke har gått igjennom noe store produksjonsledd, men heller kun høstet, så pakket også solgt (ibid.). Dette gjør det at maten kan virke sikrere vet at forbrukeren kan spørre de som selger maten om hva de bruker av gjødsel og om plantevernmidler, dersom de er usikre eller har spesifikke preferanser. Det opplever da at de vet hva de får i seg.

6.3 Butikk, REKO-ring eller utsalg på gården.

Hvor man selger eller hvor man får kjøpt varer har mye å si på tilgjengeligheten for de som handler. Om man har ønske etter å kunne velge det de mener er verdifullt for dem og deres kost, så har det en betydning dersom om det er tilgjengelig for dem. Ønsker man å handle lokalt, men finner ingen informasjon om hvor man kan handle dette eller at det blir for langt unna, slik at man heller velger nærbutikken på grunn av både praktiske og økonomiske grunner. Etter å ha vært på et av de lokale REKO- ring utsalgene så stoppet jeg en som handlet og pratet med en av de som solgte honning. Hun het Lise og fortalte at hun foretrakk å kunne støtte de lokale produsentene, men det kan være vrient om man må kjøre til 3-4 gårder for å handle det man trenger til en middag. REKO- ringen setter hun pris på, ettersom det er oversiktlig og at man bestiller det man skal ha før man kommer for å plukke det opp.

Får man solgt lokale produkter på butikken så har de fleste i områder mulighet til å handle dem, det er lett tilgjengelig og butikkene er åpne lenge slik at man ikke føler et tidspress på å rekke å få handlet det man ønsker, og at man har en bedre mulighet til å prøve noe nytt.

REKO-ringer bruker en metode hvor man bestiller det man skal ha hos produsent via Facebook, for og så å dra til et hentested for å møte selgeren. Da må man både ha bestilt først, så huske å dra å hente det man skal ha. Det som gjør det lettere er at man da har alle produsentene på et og samme sted til samme tid, oftest på ettermiddagen på et sted som blir regent som et midtpunkt og er lett å komme seg til.

Skal man benytte seg av å handle på en gårdsbutikk så er det flere ting å ta til betraktning. Det er ofte et eget utsalg på gården av varer som er i sesong og er et enkelt oppsett, hvor man finner det de har av produkter. Jeg var på en av de gårdene hvor jeg var på feltarbeid og fikk se hvordan de gjorde dette. De hadde et eget rom på låven, der hadde de fått satt inn et kjøleskap, slik som butikker har for at grønnsakene skulle holde seg friske på varme dager, og poteter i sekker utenfor som man da tok og vippset (en betalingsmetode man bruker på mobilen). Da skrev man hva man het på Vipps-meldingen, så skrev man ned i en bok som ligger lett tilgjengelig, hva man hadde tatt med seg, telefonnummer og hva man vippset. Prisen på varene var lett å få øye på. Denne metoden for salg baserer seg på tillit til kundene. Døra er åpen døgnet rundt og den er ubemannet med mindre man greier å fange oppmerksomheten på noen av de som jobbet på gården der. Det er en form for selvstendig

handel som fungerer kanskje best for de som er lokale og kjenner til driften og familien på gården.

Det gjør det også at man da må reise til flere gårder for å kunne se hva alle de forskjellige selger selv, dersom man ønsker å se bedre på tilbudet før man bestemmer seg. Noen slike gårder samarbeider med hverandre og selger varer fra de som er nærme slik at man gir samme sjansen til flere. Gaute nevnte selv at han kunne tenke seg å sette opp en bod hvor det var mulig å kjøpe med egg for de som var nærme gården, ettersom han allerede solgte egg fra hønene sine til naboer rundt. Dette var en måte å lage en lettere løsning i stedet for å holde på slik han gjør nå, hvor han da tar bestilling på melding og han setter frem eggene på et kontor ved gården og folk kan da hente.

6.4 Er det kvalitet eller er det status?

Diskusjonen om maten som er kortreist, økologisk, ikke GMO og har minimalt eksponering av kunstgjødsel eller sprøytemidler er best, har pågått lenge. Det som blir sett på som ernæringsideal er ofte farget av at maten er økologisk, kortreist eller fra for eksempel bondens marked er den beste for helsen. Det er ikke noe rundt ernæringsinnholdet, men heller på status av kvaliteten, det er uten sprøytemidler eller kunst gjødsel, på grunn av at det blir sett på som et valg som er miljøbevisst som igjen reflekterer helsefokus til personen som velger. At slike matvarer er dyrere viser også at personene har muligheten til å prioritere denne gruppen av matvarer.

Et begrep som også er anvendt for det er *Local trap* som betyr at man legger mest vekt på aspektet om at maten er bra fordi den er lokal eller fra lokale gårder (Demartini, et al., 2017). Ser man bort ifra status prinsipp og heller legger vekt på at det er lokalt og kortreist, så er det bedre for miljøet å handle slik. De som også legger mer vekt på at maten er økologisk, som betyr at man ikke bruker sprøytemidler eller kunstgjødsel så blir det anset som noe bedre igjen.

Berit, en informant som er gift med en bonde, har selv vokst opp med en familie som har hatt miljø i fokuset rundt jordbruk og er aktivt med i jordbruk miljøet både i det lokale bonde- og

småbrukerlaget, men også på gården. Fortalte meg om en hendelse da hun og noen av de som arbeider på gården hadde bod på bondens marked i Oslo.

Da var det en kunde som lurte på om grønnsakene i boden var økologiske, da hadde de fått som svar at de var så godt som økologiske, med hensyn til at de hadde ikke brukt sprøytemidler og heller ikke kunstgjødsel, men om de skal være økologiske med godkjenning så må jorden de dyrker de på være uten bruk av sprøytemidler og kunstgjødsel på et bestemt antall år. Dette kan gjøre det krevende for noen å få den nødvendige godkjenningen for å kunne markedsføre og merke varene som økologiske. Debio er merket man skal se etter dersom man vil være sikker på at det er økologiske varer man handler. Debio har flere merker som sier mer om varen. Noe merker er spesifikke for bærekraftighet, andre for økologisk også har de flere som gull, sølv og bronse som rangerer kvalitet på varen (Debio, 2021).

Det å mene at produktet har høyere egenverdi basert på måten man dyrker for eksempel grønnsakene på, er å mene at verdien av miljøgrunnlaget har en større betydning enn at det er billig. Det er mulig å se på grønnsaker at de er produsert økologisk og det som ikke er det, ved at økologiske varer er oftere varierer i størrelser og utseende enn det som er grodd kommersielt. Slike ikke økologiske varer har vekt og utseende som faktorer på om de får solgt de videre til butikken. Dette er på grunn av at man bruker standardiserte maskiner for vekt og systemer for å ta ut produkter som er dårlig eller er av dårlig kvalitet på en effektiv måte.

Er det derimot en sesong som påvirker for eksempel løken til å gro, enten om det er tørke eller for vått, så jobbes det med å finne en løsning på å få solgt produktet. For det er ingen innen matbransjen som ønsker at man må kaste spiselig mat, kun fordi at de ser litt rare ut, men er spiselige. Grunnlaget for problematikken er at maskinene som brukes som for eksempel med løk, at en løkstrømpe er av en generell størrelse og kommer et lass med løk som er mindre enn dette. Slike problemer prøver de da å finne løsninger på slik at det ikke ender opp som matsvinn.

Samme løsningen, det å benytte de deformerte eller ikke godkjente for butikk salg grønnsakene, er det å kunne for eksempel bruke de grønnsakene på for eksempel frysevarer eller at de blir på et billigere alternativ som First Price. Dette gjør det også mulig å få den samme næringen til en bedre pris for flere. Enkelte produkter regulerer staten prisen på

enkelte basisvarer, som for eksempel gulrot, for at slike varer alltid skal kunne være tilgjengelige.

Verdiprinsippet på skilnaden ved å spise økologisk og kortreist enn å spise kommersielt og importert er hovedsakelig det å kunne bruke mer tid og penger på mat. Selvfølgelig er verdiene for miljø og dyrevelferd viktig, men i bunn og grunn er det prinsipp og økonomi som utgjør den største forskjellen for å kunne velge imellom å sette et søkelys på miljø eller om å kunne handle mat.

Det som er blitt tydeligere av undersøkelsene gjort av Nyt Norge er at det legges mer vekt på at Norge bør ha større matsikkerhet, samtidig som at befolkningen anser matmerket med Nyt Norge merket som trygg mat. Trygg mat betyr at de stoler på at reguleringen som trengs for å få merket blir gjort, og at det er nøye oppfølging av gårdene som får godkjenning fra KLS (Kvalitetssikring i Landbruket, årlig godkjenning av gårdene som bærer Nyt Norge merket). Kvalitetssikring i landbruket er viktig, både for bonden, men også for folket ettersom det hindrer at maten inneholder spor av stoffer fra sprøytemidler eller andre ting som kan gjøre folk syke. Det er også viktig for at jorden som blir brukt og dyrket på at den blir tatt vare på slik at næringsstoffene ikke minsker, og har heller et landbruksperspektiv som er å kunne drive med jordbruk i lang tid enn å høste så mye som mulig på en kortsiktig periode.

Et eksempel på status og bevissthet er at det er vanlig i eggproduksjon å bruke soya i fôr til hønene. Baksiden med å bruke soya er at det er med på å avskoge regnskogen (Mo, 2021). Jeg bruker eksempel på egg, men soya er brukt mye til fôr flere dyr og er vanlig å bruke ettersom det er en god matkilde. Det som er negativt, er konsekvensen av å bruke mye soya hvor man ikke vet opphavet er på grunn av at det går utover regnskogen. Mye av soya produksjonen som blir brukt dyrefôr i Norge er mest i fiskeoppdrettene. Det har blitt mer bevissthet rundt konsekvensen av å bruke mye soya. Grunnen til at jeg referer til egg er at det finnes mange “varianter” av egg man kan kjøpe i butikk. Det er økologiske, frittgående, gårdsegg, frokostegg og nå soyafri egg. Økologiske egg er en variant med egg som man lenge har sett i butikken og betyr at fôret som hønene får er økologisk, og at de både er frie og får beveget seg inne og ute. Det at de får ha økologisk merket, betyr det at produsenten har fått godkjenning å kunne kalle eggene for økologiske.

Frittgående høner betyr heller ikke om at hønene går fritt ute, dette er ofte høner som er inne hele livet sitt og at de er inne i bur. Frittgående høner, er høner som har areal til å gå fritt og

plukke fritt på, betyr ikke at de går fritt ute med hensyn til for eksempel rev og andre rovdyr (Dyrevern, 2022). Det store spørsmålet da er hva er det man skal velge dersom man vil at dyra også skal ha hatt det bra. Først så må det bety noe for folk å ta et valg som viser deres verdier, det kan være vrient når det er så mange valg, og jo bedre det høres ut som at dyrene har av for og plass, jo dyrere blir det per egg som er i pakken.

Status blir det å kunne kjøpe de dyreste eggene for å kunne vise sine verdier, men er det verdt 40 kr for 6 egg? Uten helt å vite om de hønene har hatt det bra, men de har økologisk for uten soya og de er “frittgående”. Skal man kjøpe bevisst egg som er produsert på en “god” måte (det som blir sett på moralsk rett, og kan diskuteres) er å være bevisst på merknader som brukes. Dyrevernerke-logo er et merke man kan se etter³, eller handle på lokale REKO-ringer for å skaffe seg egg som er fra sunne fugler, som er i en mindre flokk som har bedre tilgang til plass. Dette igjen skaper debatt om hvor tilgjengelig det er for de fleste folk, og selvfølgelig om bevissthet på det.

Merknader som brukes er en måte å bevisstgjøre hva varen inneholder og verdien av produksjonsmåten. For at merknadene som settes på varene skal bety noe, så må man vite hva de betyr, for uten betydning så har ikke merkene noe form av verdi, verken økonomisk, moralsk eller egenverdi. Bevissthet er hva som gir merker som for eksempel klær, merker på klær har ingen verdi før noen sier eller mener at de betyr noe, og da må det være flere som mener det samme som da gir merket en form for sosial og egenverdi (Jenkins, 2008; Sagdal, 2019).

6.5 Tilgjengelig med teknologi

Det å kunne finne og kunne benytte seg av noe har stor betydning for drift og økonomi. Tilgjengelighet er en betydelig viktig faktor som også beskriver at det skal være mulig for de fleste å kunne benytte seg av tilbudet. Det at teknologi i dag er så tilgjengelig for de fleste, gjør det slik at informasjon og tjenester blir mer tilgjengelig. Begge sider av de som forbrukere og de som produsenter tjener på at informasjon er tilgjengelig for å finne ut hvor

---

³ Se Vedlegg 2, Dyrevernerke

man kan handle lokalt og for å kunne finne mer informasjon om temaer som man tar nytte av. Bonden har skjemaer og info om hva de er pliktige om å melde om, lett tilgjengelig på for eksempel på bondelaget.no, med et sted for å finne ut informasjon om diverse ting som går utover deres produksjon av både tjenester, pliktige ting å melde om, men også nyheter som de blir påvirket av på et sted.

Dette gjør det enkelt å kunne finne løsninger på enklere problemer eller å kunne finne informasjonen som man ser etter. Det er en enkel side å komme seg rundt på og den er designet slik at man kan enkelt finne informasjon som er spesifikk til bønder. Det er også mulig å finne ut om diverse temaer om for eksempel korn og kornlager som er på agendaen til Stortinget om at Norge skal ha et større kornlager i tilfelle kriser, enten om det er krig eller for eksempel klima som legger vekt på at Norge må være forberedt (Felleskjøpet, 2023). Det samme går for regjeringens egne hjemmesider. I det nye statsbudsjettet er det og lagt i planene om å øke både matvare beredskap samt satse på mer norsk matproduksjon (Regjeringen, 2022c).

Tilgjengeligheten for slik kunnskap gjør at man blir mer bevisst på hva som er viktig for det politiske klimaet i Norge og om hvordan de som sitter på Stortinget også følger med på hva som er viktig å endre for å sikre for eksempel matsikkerheten i Norge frem i tid. Dette viser også at staten reflekterer over verdiene om at Norge skal kunne være sikre på at de greier å produsere mat selv. Helt selvstendig på produksjon blir ikke Norge, men at det tilrettelegges en plan på å støtte den norske bonden og produksjonen deres, så gir det mulighet og rom for at det kan videreutvikle seg i fremtiden.

Dette skaper en felles interesse, både for bonden, forbrukeren og politikerne som alle ønsker å kunne ha matsikkerhet samtidig som lønnsomhet i alle leddene som blir påvirket med gårdsdriften i landet. Det sikrer både matsikkerheten, kvaliteten på matproduksjonen og sikre eksisterende arbeidsplasser. Dette er med på å holde fokuset på å fremme norsk mat og den norske bonde. Det å gjøre flere av kravene og ikke minst, mulighetene av å finne hjelp eller støtte gjør det lettere og mer tilgjengelig for å kunne både formidle, men også å holde både bonden og forbrukeren klar over hva de må gjøre eller endre.

6.6 Statlig forvaltning

Forvaltning av gårdsdrift er viktig. Som nevnt over er det viktig å kunne se at man blir hørt når det nye statsbudsjettet blir lagt frem. Det å se over resultatet av hva som har pågått i de siste årene med tanke på pandemien, starten på Ukrainakrigen og nå inflasjonen så er det viktige elementer å ta med i betraktningen om fremtidsplaner.

Den statlige forvaltningen er viktig for bonden i Norge i dag ved at den fremmer at arbeidet de gjør er viktige og verdt å satse på i fremtiden. Det at det også blir lagt planer for å legge til rette mer kornlager er at man da reflekterer over hvilke problemer man får dersom man ikke gjør det. Det var et av problemene da Ukraina krigen slo ut, det viste hvor avhengig norsk kornproduksjonen var på å kunne importere såkorn fra Ukraina og da det ble vanskelig så var det å se etter andre løsninger.

Det at staten forvalter så gir det muligheter for innspill fra flere områder for de som er bønder i Norge. Dette gjerder både de som driver kommersielle og de som driver smått ettersom de også har mulighet til å kunne få tilrettelagt rettigheter, Dette kan være å få erstatning dersom dyr går tapt eller en avling ved for eksempel tørke eller oversvømmelse. Det å kunne vise til at det er et rom i debatten om å videreutvikle jordbruket i Norge betyr det at et er en mulighet å drive med gårdsbruk på denne måten også er ønsket, ikke kun de som driver stort. Muligheten av å kunne hå både store og små aktører innen jordbruket gir en større og mer variert form for gårdsbruk, ettersom det blir rom til å kunne prøve å dyrke mer variert av grønnsaker.

Dette skaper og et ledd med kommunikasjon imellom bonden, småbrukeren og staten ved at det informeres fra begge sider av hva som fungerer og ikke. Dette er viktig med at både bondesamvirket og småbondesamvirket da kan møtes og diskutere om det er noe de trenger av form for støtte eller om det er noen endringer som regjeringen gjør som ikke passer. Det gjør det mulig å kunne møtes som en gruppe, diskutere problemet for så ha noen i ryggen om man blir å måtte komme med et motsvar til regjeringen.

6.7 Matsikkerhet og bærekraft

Det har også vist seg igjen ved at det blir satt mer fokus på matsikkerhet i Norge og hvilke fremtidige løsninger de finner ut av for å sikre mat og ikke minst muligheten til at Norge kan holde seg i en viss grad selvforsynte. Matsikkerhet og bærekraft er viktig ved at staten bør ha en matkilde dersom det blir nødvendig å måtte bli selvforsynte i en periode, men det bør bli gjort på en bærekraftig måte.

På en annen side så er det et stort fokus på klima og hvordan man kan forbedre gårdsdriften slik at den blir mer klimavennlig (Bondelaget, 2021). Matsikkerhet er et tema som for eksempel Nyt Norge fikk tilbakemeldinger om at forbruker gruppen var mer bevisst på at matsikkerhet er et viktig tema for fremtiden. Det ble mer bevissthet rundt temaet etter krigen i Ukraina brøt ut, men også undersøkelsen de hadde i 2021 var det og et tema, ved at pandemien bød på diverse regler angående karantene og shipping problemer.

Det å kunne ha perspektiv på mulige problemer som kan skje i fremtiden har stor betydning for hvordan for eksempel Norge kan planlegge og gjøre seg motstandsdyktige dersom det skjer en ny krig som kan påvirke matsikkerheten eller leveringsplaner ved avtaler. Beste eksempel er mangel på matkorn og såkorn, men ettersom Norge har god økonomi i forhold til mange land, så har de sjansen til å kunne kjøpe seg ut av kriser som dette. Det er også en form for solidaritet å ha interpolitiske avtaler som det å ha faste avtaler med for eksempel Ukraina for å kjøpe mat- og såkorn.

Matsikkerhet med tanke på bærekraftig produksjon så ligger Norge på god margin til å kunne bli noe sikre ved at økonomien er bedre enn mange andre land, samtidig som at det er gode muligheter til å kunne drive med jordbruk og lage lagre for å bygge matlager. Matsikkerhet dreier seg om at alle skal ha muligheten til å ha tilgang til nok og trygg mat, selv i krisetider (Regjeringen, 2021).

Som per definisjon fra regjeringen, er matsikkerhet det å ha tilgang til mat i krisetider.

Mattrygghet betyr at maten man spiser er trygg. Mattryggheten som blant annet Nyt Norge legger vekt på, betyr at maten som blir produsert ikke inneholder stoffer man blir syke av og at maten kun inneholder det som opplyses på produktet og at det er god kontroll på næringsvarer som selges (Almås, 2022).

I Norge er det Mattilsynet som passer på at mat og næringsstoffer som selges til folk ikke inneholder noe som kan gjøre oss syke. Mat- og landbruksdepartementet er de som styrer Mattilsynet i Norge (ibid.). Det som da menes med at Norge skal bli mer matsikkert betyr da at maten som legges til lagring både skal være trygg å spise, ikke inneholde noe som kan gjøre oss syke. Matsikkerhet omfatter også at det er nok, slik at det er til alle dersom det er noe som skjer i fremtidig tid som gjør at man være klare for eventuelt krig eller andre typer krise.

Det at det er et fokus at Norge som eget land kun skal styrke sitt matlager så går det utover videre internasjonale relasjoner. Norske bønder har i mange år vært avhengig av å få såkorn fra Ukraina, men etter krigen brøt ut så har det gått utover jordbruket i Ukraina. Dette har gjort at Norge stiller opp med såkorn til ukrainske bønder slik at de kan sikre mat til egne borgere. At Norge stiller opp på denne måten viser til solidaritet og ikke minst verdien i å opprettholde internasjonale forhold selv under vanskelige tider (Regjeringen, 2023).

6.8 Kollegaer

Når man jobber i kontorfellesskap eller for eksempel i diverse butikker så omtaler man de man arbeider med som kollegaer. Dette gjør at man får en type form for fellesskap slik at man kan vise at man tilhører en gruppe. Jeg ble selv overrasket når jeg hørte at de jeg snakket med også omtalte seg som kollegaer ovenfor andre bønder. Dette gjør at man ikke får full konkurranseperspektiv ovenfor andre store gårder imellom seg, men heller at man ser på hverandre som sin neste og er heller til hjelp, selv om man ikke alltid er enige med hvilke beslutninger de tar eller hvordan de velger å gjøre ting på gården. De som drev med småbruk ble også under betegnelsen kollega, men som hadde sin egen form for utvalg og dermed ikke sett på som en konkurranse.

Det å vise til et fellesskap på denne måten bærer også preg på at man stiller opp ovenfor hverandre dersom det skulle trenges hjelp. På stedet jeg var så var det preg av et fellesskap av at de hadde et pumpesystem for vann som ble bygget på dugnad en tid tilbake, som jeg har skrevet om på min bachelorgrad. Fellesskapet fra dette vanningslaget som det kalles, kan man si går i arv for den som tar over gårdsdriften, da stiller man opp dersom noe skal fornyes eller om det skal utarbeides mer. Dette blir sett på som en selvfølge, samtidig så er det og en sosial

gruppe som finner på ting i lag, som for eksempel å ta en øl i lag hos en av dem som er medlem i gruppen.

Det som er viktig er at folkene i denne gruppen fortsetter med samarbeidet for at det mer økonomisk mulig å drive vannpumper på denne størrelsen, enn å ha en egen. Verdien ligger ikke kun i det sosiale samarbeidet, men også i den økonomiske forstanden i å kunne dele kostnadene og arbeidet i gruppen. Det kan menes at det lønner seg på de to forskjellige måtene Graeber oppsummerer i den generelle meningen med verditeoriene som er i sosialantropologien, punkt 2 som den økonomiske meningen, at det er lønnsomt og punkt 3, at det er en meningsfull betydning ettersom vanningslaget bidrar til samarbeid og sosial omkrets med folk som driver med det samme (Graeber, 2001: s 2).

Denne formen for gruppe identitet (Jenkins, 2008) kan resultere i at det fører til mer samarbeid innad i gruppen, men og at man får et felleskap som er med på å bygge frem driften i jordbruket. Det å kunne ha noen å vende seg til dersom det er noe, er viktig uansett bransje, spesielt i en bransje som bonde hvor jobben ikke varer fra 0800 til 1600, men kan heller beskrives som en livstil. Å kunne ha noen som kan stille opp dersom det skal skje noe i form for en ulykke eller mangel på arbeidskraft er det viktig å ha noen folk man kan stole på i nærheten.

Det er også et reelt problem at bønder i dag som holder husdyr sliter med å finne avløsere til for eksempel bryllup, begravelse eller å kunne ta seg en liten ferie. I en «normal jobb» så vil man ha krav på ferie, dette er ikke tilfelle hos de som driver med jordbruk og dyr ved at man må være til stede, spesielt om man holder dyr. Dette er på grunn av at det å holde husdyr gjør at man må være til stede dersom det skulle skje noe, selv om man har fått en avløser på gården, så må man være tilgjengelig på telefon dersom det skulle skje noe.

Det å være bonde er en fulltidsjobb og en livsstil mer enn en jobb man er ferdig med når man reiser hjem, gården er hjemmet ditt. Man må opp tidlig og man har lange arbeidsdager, hvor noen er mer fysisk krevende enn mentalt, og noen litt mer mentalt krevende enn fysisk. Gaute fortalte at han selv hadde erfart flere ganger at man må være tilgjengelig og ikke minst kreativ i hverdagen for noen av problemene som kommer har ikke alltid et svar med to streker. Enten om det kommer til å reparere noen av maskinene som er eldre eller om det er arbeidsmengde som skal fordeles.

Det ble også nevnt av flere hvordan man ser på hverandre som kollegaer og stiller opp til å hjelpe dersom det skulle trenge og man hadde mulighet. Det samme kom opp i en av samtale med Hege, det var snakk om krigen som begynte å ulme i Ukraina og om hvordan det påvirket det norske gårdsbruket ved at man importerer mye av såkornet derfra og at bøndene rundt var spente på å se om de fikk jobbe i fred. Slik at de fikk holde på i fred de som drev med gårdsbruk. Det viste og på hvor fort man ble påvirket i forbindelse med internasjonale avtaler og hvordan det går utover de videre leddene dersom noe skjer. Det ble og merkbart underpandemien på hvordan diverse nasjoner som Norge hadde mulighet og økonomi til å kunne hamstre og disputere vaksiner til sine egne borgere før de begynte å hjelpe andre nasjoner uten samme mulighet. Da Norge valgte å stenge grensen, og begrense ferdselen til kun det nødvendige, ble de kritisert av Sverige ettersom de valgte en annen måte å håndtere Covid på.

Både Hege og Berit nevnte hvordan man så på bøndene i Ukraina som kollegaer slik som de anser seg selv imellom å være, ettersom Hege er småbruker og bruker eget eller slag ved REKO-ringen mens Berit er en del av en storgård som driver kommersielt. Det at de også da ser videre og utvider kollegabegrepet til å inkludere bøndene i Ukraina som en del av deres egen gruppe, viser både til hvor vid begrepet for bonden i Norge er, men også at det er et universelt begrep, et annet ord for «oss».

Oss og dem er typiske begrep som blir brukt ved gruppeidentitet og det er viktig å ha en felles identitet for både å kunne finne felles folk med samme interesse, men er man i en gruppe så står man sterkere sammen (Kilde ang gruppe identitet). Dette viser seg innad i politikken rundt gårdsbruket i Norge, de har en felles mening med jordbrukerne at det skal være en bevissthet rundt miljø og bærekraft innad i arbeidet de gjør. Bærekraftig jordbruk betyr det at det omfavner både miljømessig, økonomisk og sosial bærekraft (Brodin, 2021).

6.9 Synliggjør verdien i arbeidet

For at verdien i arbeidet skal fortsette å ha en god utvikling på tanke med at jordbruket i Norge skal videreutvikle seg så blir det lagt på begrunnelse av at det skal være bærekraftig. Dette betyr at fokuset ikke kun skal være miljømessig, men heller at det er en blanding av miljø, økonomi og det sosiale rundt, det som får dette til å bli bærekraftig er at det legges vekt

på at det blir en kultur som både tjener og vedlikeholder på jordbruket som vi har i Norge. Teknologien som kommer i bruk og ikke minst videreutvikles, både innenfor drift, men spesielt sosiale medier, hjelper med å kunne videreformidle både verdier, perspektiver på det som er viktig å sette søkelys på når man skal ta i vurdering av hva som bør endres, men også det som er bra i jordbruket vi allerede har.

Verdien av å synliggjøre både hva som bør endres eller endres i fokus ved jordbruket med kvalitet på mat, mattilgjengelighet og verdien av å ha matsikkerhet og mattrygghet er viktig. Det er også viktig å gjøre det tilgjengelig for folket, både de med økonomiske midler og de som ikke er like heldige med økonomien, fordi det er ikke kun de rike som skal ha sunn, trygg og lokal mat tilgjengelig. Det bør være tilgjengelig for alle å ha muligheten til et sunt og variert kosthold

7 Verdier i store og små forvaltninger av store og små gårdsbruk

Forvaltning av gårdsbruket er noe som har blitt viktigere med årene ettersom det har vært en økende prosentandel av gårder som legges ned. Norges Bondelag er en interesse organisasjon som jobber for å synliggjøre arbeidet til bonden og hvor viktig det er for at matjorden i Norge blir dyrket (Norges Bondelag, u.å.). Dette menes med et syn på selvforsynthet og perspektivet på miljøet, ved at Norge selv kan forsyne sin befolkning med mat, uten å være avhengig av import. Jan Sverre Nordstad nevnte også dette om at norskprodusert mat ble sett på som trygt av forbrukerne, ved at da de var kjente med de strenge reglene for å produsere mat og behandlingen av det. Det at både de store og de små gårdsbrukene får hjelp til å kunne drive med produksjon i Norge i dag, sikrer matsikkerheten og sikrer arbeidsplasser for de som ønsker å fortsette som bønder.

Verdiene som er i gårdsbruks Norge, er like de som har vært tradisjonelt. Det er fokus på at arbeiderne skal ha det bra, dette blir gjort ved at det er lovpålagt at de skal ha lønn for arbeidet og et sted å bo som er forsvarlig med reglene som Mattilsynet kommer med. Dette er for å hindre at mennesker som kommer og jobber i sesong verken skal bo eller jobbe under dårlige forhold. Dette fikk jeg høre fra Hanne, ei jeg hadde snakket med angående bedrift leddet i produksjonen og pakkingen av løk. Hanne jobber på en gård som har en egen pakkefabrikk og

leverer til de fleste steder i Norge og har en del arbeidserfaring angående møte med Mattilsynet. Det hun fortalte var at det er en omfattende sak når Arbeidstilsynet og Mattilsynet kommer for å sjekke bo- og arbeidsforhold for de som jobber med sesong arbeid på gården. Det kan føles litt ut som man har gjort noe feil, uten at man har det og at alle papirer er i orden, men man har en stor forståelse på at dette arbeidet er viktig for å ikke misbruke arbeidstagerne.

Jeg har også snakket med en politibetjent, Arve, han har selv vært med på å sjekke om arbeidsavtaler og forhold har vært lovstridige. Det er mye arbeid og virke skummelt, også for de som jobber. Det kan være tilfeller hvor de ikke behersker språket godt eller at man har lite tiltro til for eksempel politi. Arbeidet til politiet og Mattilsynet er for at sesongarbeiderne ikke skal bli misbrukt av noen som sitter på toppen med både makt og penger. Det er da viktig at det er gode rutiner med at arbeidsforhold og boforhold blir sjekket jevnlig.

Det er viktig at arbeidsvilkårene og inntektene til bøndene blir satt fokus på, men også at det faktisk blir gjort noe med. Når Stortinget eller det vedtar lover er det viktig at det blir satt av ressurser for at de skal bli sjekket opp for å sikre at de blir gjennomført. Dette betyr også at fokuset til politikerne, som er at de ønsker at Norge blir mer selvforsynt og at det skal drives landbruk i hele Norge, så må de også forstå hvorvidt endringene skjer i praksis. Med dette så er det å se på realiteten av hva og hvilke ting som har betydning for at det skal være levedyktig inntekt for de etablerte bøndene og ikke minst, gi de som ønsker å starte med gårdsbruk en mulighet.

7.1 Jordbruksoppgjøret

Jordbruksoppgjøret som skjer hvert år, er en av typene for forvaltning av gårdsbrukene i Norge som blir gjennomført. Det består av flere småbrukerlag og kommersielle gårdbrukere som går sammen for å uttrykke hva de trenger av støtte, for eksempel når bensin og dieselpriiser øker, skal være mulig for de med minst i landet til å kunne kjøpe seg mat. Det blir utgitt et hefte med årets grunnlag for innspill til jordbruksforhandlingene til det året som da inneholder studie og høringsmateriell som er til bruk til de lokale bondelagene.

Dette er for å hjelpe de lokale lagene til å finne ut av hva de trenger og ikke minst gi dem støtte til å bli hørt i de lokale avisene slik at både politikerne og folket rundt får høre hva som trengs av støtte til bøndene. Dette er viktig på grunn av at man da gir oppløsninger av hva de forskjellige tingene man kan søke tilskudd til er og klargjør hvorfor man ikke får det til andre ting, det gjør at det blir litt lettere og ikke minst litt ryddigere å få redegjort det man har og kan stille krav til.

Dette kan hjelpe de med å bygge et argument de kan ta med seg videre, eller ta opp problemer med de lokale bondelagene. Om det er flere som mener at det er noe endringer som må til så kan de bygge en sak de kan felles ta med seg til en høring. Fellesskapet innad i de lokale bondelagene er viktig og dette er en av midlene som også gjør at de stiller sterkere når det er ny jordbruksforhandling som skal forhandles med regjeringen som kommer.

Gode samtaler og god kommunikasjon mellom partene er viktig når det skal komme en ny regjering på banen. Det betyr også at det er viktig med at det stilles krav angående situasjonen man er i. Når den nye regjeringen kom så var det ikke forventet en krig som skulle gå utover både drivstoffpriser og heller ikke strømprisene i landet, men det har fått en stor betydning. Dette betyr at de da må være på banen og ha en dialog mellom partene som blir berørt av det. Bøndene i denne sammenhengen ble kraftig berørt. Grunnlaget til at bøndene ble kraftig berørt av prisøkningene var at de fikk flere økte kostnader på flere steder samtidig.

Verdien av hva teknologi betyr er at det er et virkemiddel i hverdagen i form av et redskap som har en samfunnsnyttig betydning samt at det er anvendelig. Det å få statlig støtte for å kunne oppgradere fjøs og gårdriften, slik at de blir mer miljøvennlige med et fokus på fremtidig drift, kan være en løsning slik at driften av gårder blir mer av det staten ønsker av grønn drift i fremtidig perspektiv. Med endringene som skjer ved for eksempel teknologien innen husholdning eller på veiene (i form av biler) så skjer de samme innenfor gårdene rundt oss. Et eksempel er hvordan traktorene som kommer på markedet i dag har flere tekniske løsninger som for eksempel GPS som hjelper med å ploge eller lage rette kanter for potetsettingen. Som en tidligere informant, Per, fra min bachelor forklarte var at de yngre som tar over eller planlegger å ta over gårdsbruk, tar lettere til seg de nye systemene enn de på hans egen alder. Dette er mye på grunn av at den yngre banden har vokst med de nye teknologiske løsninger som har kommet, mens de som Per, har måtte lært seg de med hjelp av andre.

Det betyr at støtte fra staten og motivasjon for å bedre teknologien som skal videreføre både verdier og arbeidet innen agrikulturen så fremmer man både norsk mat og produksjon i Norge. Dette kan ha en videre virkning som kan for eksempel gjøre det mer fristende for at yngre kommer inn på banen som bonde. Det er også viktig at de finner løsninger som for eksempel Felleskjøpet gjør, har grupper hvor det er mulig å få opplæring av nye systemer, slik at det er mulig å få hjelp, samtidig som å kunne spørre om hjelp.

6.2 Endring krever hjelp

Skal man starte et sted med en endring som er økonomisk krevende så trengs det støtte. Det har staten gjort ved å gi støtte til de som for eksempel velger å sette opp solceller på tak på låver. Dette er et middel som ikke minst gir muligheten for at bøndene selv produserer en andel strøm, som er et krav fra staten, men også lener seg mot den grønne utviklingen.

Det er også krav som betyr at man må endre gårdene sine ved å så å si å måtte bygge nye fjøs, dette koster og som oftest er det ikke rom i økonomien til at det er forsvarlig å gjennomføre dette. Et slik krav er løsdriftskravet som ble vedtatt i 2004 og innen 2034 skal alle melkekuer få bevege seg løst i fjøs, og ikke stå bundet til en bås.

Dette betyr at bonden, som allerede sliter økonomisk, skal så investere i et nytt fjøs som man ikke vet kommer til å tjene seg inn økonomisk igjen. Selv om bøndene mener oppriktig at dyrene skal ha det bra, og følger opp dersom de er syke, så må det fremdeles være en verdi i økonomisk forståelse inn i valgene som tas om å oppgradere gårdene. Tjener de ikke på det å endre fjøset for at dyrene skal ha det bra i en mening som kommer fra noen i høyere makter som ikke har erfaring med dyr, så er det godt mulig at det blir vanskelig å forstå hvorfor man må endre på noe man, bonden selv, mener går bra. Da blir det å sette opp verdien av moral, dyrevelferd og verdien av økonomisk opp mot hverandre for å så ta en beslutning om det er verdt å endre på noe.

De økende kravene som stortinget kommer med, er for dyrene og deres beste, men det å ikke øke rammevilkårene til bøndene vil gjøre at stortinget ikke får det ønske om å at Norge skal være mer selvforsynt og landbruk i hele landet så er det noe som må endres. Det er at av kravene som har gjort det mer vrient å drive med stor melkeproduksjon i for eksempel Nord-Norge, et annet er var også at kyrene skulle ha mer plass ute, det er da mange som har bygget større fjøs for at kyrene skal få være inne, på grunn av at de er ganske kresne når de selv får

velge om de vil være utendørs eller innendørs. Dette fortalte Hanne som hadde god kontakt med noen melkebønder som var lokale. Jeg har også snakket med ei som selv kom fra en familie som drev med melkekuer i nærheten av Tromsø som kom med de forskjellige utfordringene de hadde med alle de nye lovene.

De føler seg ikke hørt eller forstått, selv om de forstår at de nye vedtakene er for at dyrene skal ha det bra og få mest mulig tid ute, utenfor fjøset. Det blir bare vanskelig når kua selv ønsker å være inne enn ute hvor det er grisete og kaldt. Dersom det da skal endres så må det finnes støtte til dem som ikke har muligheten til å investere store beløp i gården, for det ikke er mulig i forhold på hvor mye de tjener. Eller så blir det slik at de som driver de mindre gårdene, som ikke er de samme som driver med småbruk, blir da å legge ned driften sin.

Slik endringer krever mye, både i form av planlegging, areal og økonomi. Det er ikke alltid at de som har odell har muligheten til å kunne drive driften i samme størrelse dersom de må bygge om fjøs og ta mer av ute areal som dyrene og har rett på å ha. Driften av et gårdsbruk, og spesielt for de som har det som hovedinntekt har økonomi i tankene når det kommer til fremtidige planer for gården. Miljøbevissthet er blitt et større tema innen gårdsdrift i Norge, det er et bra fokus å ha, men for mindre gårder kan kravene som stilles gjøre at man må revurdere driften av gården.

Kravene for matsikkerheten og kvalitetskontroll på gården er en ting, det er for å sikre seg at maten og dyrene på gården ikke bærer preg av sykdom, og derfor også sikrer folk for å bli dårlige. Det finnes mange gode eksempler på hva som gjøres for dette, men et av dem er at dersom man driver med griser, så må man i 2 ukers karantene om man har vært utenfor Norge. Dette er på grunn av et virus som griser har i flere andre land, men ettersom det har vært strengt i Norge angående å være i karantene før de er i grisehusene så har man greid å holde det unna de norske grisene. Dette gjør også at det blir mindre bruk av antibiotika for å behandle de grisene som blir rammet. MRSA ble ikke påvist i Norge mellom 2020 og 2021, det kan være på grunn av pandemien og det var lite folk som reiste over landegrensene på denne tiden (Berge, 2022). Det å ha strenge regler kan virke som et hinder for noen som ønsker å drive med for eksempel griser, men de reglene er der for å beskytte både for mennesker, men og dyrene. Dette hindrer å måtte bruke mer antibiotika i Norsk landbruk, ved å holde dyrene friske, som igjen minsker sjansen på å spre antibiotika-resistens (hindre å gjøre

dem motstandsdyktige for antibiotika) (FHI, 2015). Verdien i dette er både for helsen til dyrene, men også helsen til folket.

Det å forholde seg til slike strenge regler er viktig ettersom verdien ligger i felleskapets beste. Det å holde antibiotika bruken nede med dyrehold er ikke kun viktig for dyrene, selv om det kan indikere at de er mindre syke, men også bra for den generelle befolkningen, ved at det er med å hindre at antibiotikaresistente bakterier og virus ikke sprer seg mer enn det allerede har gjort.

6.3 Endring i drift

Endring i driften vil si å endre gårdsbruk Norge slik at det blir flere større bedrifter, en form for industrialisert gårdsbruk, på grunn av at det er flere gårdsbruk som legges ned. Fra året 2016 til 2017 var det en nedgang på 1,9% (Norges Bondelag, 2018). Dette er en endring som allerede skjer, det er en som driver flere mindre eller en aktør som kjøper matjord av folk som da arver en gård og de ikke ønsker å drive den. Det kan også være de som ikke ser en grunn til å drive jorden de har ettersom det ikke er livsdyktig lønn av det, man da må og ha en fulltidsjobb ved siden av. Verdien av arbeidet blir ikke sett og Norge får mindre matsikkerhet ved at det da ikke nok mat blir produsert innad i landet, men heller importert over grensene (Norsk bonde- og småbrukerlag, 2023). De varene som blir importert inn i landet i dag, som Norge selv produserer er det en toll på, forslaget om å fjerne dette kan virke som en måte å kunne få ned prisene i butikk, men det betyr ikke at de vil bli noe lavere med en slik løsning, det betyr heller ikke at utvalget vil bli noe bedre (Rudsengen, 2023).

Selv om at det har vært et jordbruksoppgjør og at det har vært noe av grunnen til økte priser, betyr ikke dette at det er bonden som sitter igjen med pengene, ettersom det er flere ledd i en verdikjede som skal ha noe tilbake for jobben de gjør. Jordbruksoppjøret er med for å holde prisene lavere, men også forutsigbare for forbrukeren, der staten dekker noe av prisøkningen for bonden, slik at det skal være mulig for de fleste å kunne kjøpe mat uten at de plutselig øker betydelig i pris på grunn av en dårlig avling.

Endring i drift kan bety alt fra å øke driften til å legge det ned, eller finne ut at man ønsker å planlegge og begynne med noe nytt. Som tidligere nevnt så valgte Gaute å begynne med

eggproduksjon i tillegg når han tok over gården, noe av grunnlaget var at han da kunne få et eget preg på gården, men også at han fikk muligheten til å både ha en fast inntekt hele året og få tilgang på egen gjødsel. I tillegg til eggproduksjon så kom valget om å legge på solceller på taket på en av låvene, dette fikk Gaute støtte for å gjøre fra staten med tanke på et miljø og bærekraftig valg for gården. Dette gjør det mulig for Gaute å kunne tilrettelegge gården for fremtidig bruk og ikke minst, fremme egne verdier av å kunne være selvforsynt med strøm i en grad selv. Dette er da viktig ettersom det er ønsket mer grønn energi inn i jordbruket. Miljøverdier er blitt mer lagt vekt på der det er mulig å gjøre for eksempel som å legge på solceller på et tak, ettersom det er plass som ikke blir brukt til annet. For Gaute så er det viktig å kunne tilrettelegge gården til fremtidig drift, samtidig som å gjøre den til sin går, etter han tok den over fra sin far.

6.3.1 Politisk støtte av verdier

For at man skal kunne fortsette med det man selv mener er viktig for dyrevelferd og verdier innenfor grønnsaksproduksjonen i landet så må man ha støtte fra de som selv styrer skipet. I dette tilfelle er styrmannen staten, der gjenspeiler man verdier man har for jordbruket ved å legge til rette, men også gi krav til hvordan det skal drives. Det er ikke like lett ettersom støtten i form av penger som man får av staten kommer fra noe annet. Skal det diskuteres av hva man skal prioritere av saker som trenger støtte under for eksempel statsbudsjettet for årgangen så må man prioritere og nedprioritere diverse saker.

Det å kunne få støtte til noe man tror på og mener gjør en forskjell på noe så må man kunne både argumentere for det og vise at det er mulig å gjøre det på en bærekraftig måte. Et eksempel på dette er å kunne planlegge for fremtiden og miljø. Det finnes også diverse støtteordninger til de som velger å for eksempel ha solceller på tak på gården slik at de har en egen kilde til strøm som for eksempel Innovasjon Norge gir støtte til (Norges Bondelag, 2021) (Innovasjon Norge, 2023). Denne støtteordningen brukte Gaute slik at han hadde mulighet til å ha noe som kunne bøte på strømrregningen. Dette var et valg han tok før strømprisene i Norge økte betydelig og han mente at det halverte tiden på når solcellene betalte for seg. Dette er også en løsning for å kunne få i bruk mer grønn energi innad i jordbruket. En løsning som man kan tjene seg inn igjen langsiktig. Det går også på å få se

verdien av grønn energi i praksis, solceller er dyrt, noe Gaute fortalte om. Han hadde interesse for å få det på et tak, men uten støtten han fikk, hadde det ikke vært mulig for han.

Tiltak som dette gjør det mulig for bonden å kunne fornye, og på flere måter både forbedre og tilrettelegge gården mot fremtidig drift. Dette er gårdene som har driften som hovedinntekt og ikke de som holder på med REKO-ringer. De som driver med REKO-ringer er avhengig av at for eksempel deres mellompunkt for forbruker og leverandør, bonden, har mulighet til å ha kontakt. REKO har ingen egen nettside for dette, men har heller brukt Facebook, en etablert nettside som rekker ut til et stort omfang av folk i alle aldre. Problemet de har er at Facebook endret algoritme som påvirket synligheten av REKO på Facebook (Svalheim, 2023).

Under pandemien så viste denne algoritme frem REKO-ringer og deres selgere, dette førte til at flere REKO-ringer fikk et positivt utsalg og hadde salgsrekorder under pandemien. Nå i ettertid skal algoritme ha endret seg og gjort at bøndene ikke er like synlige lengre som igjen viser seg på resultatene de har fått. Dette endret seg i 2023, hvor de som selv driver på REKO har merket en nedtur i tallene sine, noe av grunnen kan være at folk har dårligere råd, men mye peker på at de heller ikke blir lagt merke til.

Det å ha verdier som å støtte lokale bedrifter og gårdsbruk er en god sak for både miljø og for bærekraft. Det å da kunne utøve dette i praksis er enda bedre, på grunn av at det er mange som jobber mer og lengre timer er det ikke alltid like lett å finne tiden til å dra rundt og handle på de forskjellige gårdsbutikkene, men det å ha et fast utleveringspunkt en til to ganger i måneden gjør en stor forskjell på tilgjengeligheten og muligheten til å kunne handle lokalt. Dette støtter for eksempel Norges Bondelag som er en interesseorganisasjon som ønsker å hjelpe bonden bli hørt i forskjellige politiske prosesser.

Det å være synlig for en bedrift er også tett knyttet til det å være tilgjengelig. Dette gjør at man blir sett av de som handler eller har ønske om å handle lokalt, og at man selv får vist det man har å tilby. Et eksempel på dette er hvordan utsalget Berit har på gården sin, den er åpen og er på flere måter "selvdrivende" ved at folk som bor rundt, eller *Word of mouth*, vet at det er utsalg som er åpent 24/7 og det de har er det som står fremme. Dette er tilgjengelig for flere ettersom det ikke er noen åpningstid som man må forholde seg til, men heller hva som er tilgjengelig. Dette gjør at denne formen for utsalg fungerer for dem, ved at det er kjennskap til utsalget og at det er tilgjengelig i den form av at man kan komme inn og betale uavhengig om

det er folk hjemme. Dette utsalget er en biinntekt for gården, som ellers driver med kommersielt gårdsbruk, så all inntekt utsalget gir er et pluss.

Tilgjengeligheten er viktig for begge parter, spesielt når handelskjeden er så kort som da man handler rett fra produsenten. Det er derfor da viktig for REKO å kunne ha et bindeledd for produsent og kjøper som er både troverdig, men også som fremmer dem. DIGIFOOD (Transforming The Nordic REKO-rings into a sustainable Digital Local Food System) er et prosjekt som nå er under utvikling for akkurat dette (USN, 2020). Dette er et grep som da gjør det lettere for flere å kunne ta til bruk av hva de har tilgjengelig av lokal matproduksjon og ikke minst, støtte lokale bedrifter. Det at det er en kortere kjede mellom kunde og produsent minsker både utslipp, men også forbedrer kvaliteten på produktet ved at det er kortere ledd fra det lages, til det er hos de som skal ha det.

Eksempel på dette er hvordan flere av de jeg har snakket med som holder på med salg via REKO-ringer merket oppturen i salg under pandemien. Flere ble lagt merke til via Facebook og det hjalp på at folk hadde både tid og penger til overs slik at de kunne ta i bruk de lokale produsentene og teste de ut. De har selv snakket om problematikken rundt det å bruke Facebook, men ettersom det ikke har vært en annen løsning som har funket, så har de holdt seg til det.

Det at DIGIFOOD får støtte betyr at det er rom for å kunne videreutvikle prosjekt for å fremme lokalmat og lokal drift. Dette er med på å bygge frem og støtte de mindre tettstedene i Norge ved å vise at det er mulig å etablere seg og en bedrift. Det er ikke bare å starte å selge et produkt, man må både ha et marked og et sted å kunne selge. REKO har gjort det mulig å vise frem både varer, kvalitet og betydningen av å velge de lokale varene man kan på grunn av helse, miljø og bærekraft.

Politisk støtte av verdier er viktig, men verdiene som støttes må ha en helhetlig verdi for flere, ettersom det er politisk så bør det være flere som har samme mening på hva som er viktig å fremme i form av verdi. Et eksempel på politisk verdi er gratis skolegang. Verdien i at alle har tilgang på gratis grunnskole forså også at her i Norge får man studielån hvor mye av det blir omgjort til stipend, gjør at det er flere som har mulighet til å kunne studere det man ønsker. Grunnen til at staten ser verdi i dette er at det da blir flere som kan jobbe og får jobb, da kan de forsørge for seg forså å kunne betale skatt, slik at neste person får samme mulighet. En slik sirkel gjør at staten til slutt tjener på å hjelpe folk å få seg en utdanning, for jo flere som

greier studieløpet, jo flere kan da være med å fortsette med den samme sirkelen. Gratis og rett på grunnskole hjelper også de som ikke har midler selv å kunne gi en skolegang til ungene sine. Det hjelper unger å få en tryggere hverdag og det hjelper de å komme seg på samme nivå som den neste slik at de senere får samme sjansen til å få videre utdanning eller jobb i samfunnet.

Dette gjør at til slutt så tjener den politiske støtten ved at alle de som kommer seg gjennom grunnskolen har som oftest jobb, eller videre studier, som da betyr at de etter hvert begynner å betale ned på lånet for videre studier eller generelt betaler skatt tilbake til staten. I stedet for at staten må gi stønad til en som ikke hadde mulighet til å gå på skole og av den grunn havner utenfor samfunnet slik at vedkommende trenger hjelp av staten for å klare seg. Det at staten gir støtte av verdier som de kan tjene på senere er kan positivt på flere måter.

Samme resultatbetraktninger kan gjøres ved det at de fremmer og støtter for eksempel REKO ved å videreutvikle en egen nettside. Dette kan man tjene senere på ved at det blir mer salg av lokal mat, mindre utslipp, det er småskala produksjon, som betyr at man trenger mindre sprøytemidler som igjen betyr at det er mer økologisk og bedre for miljøet i det lange løp.

En egen nettside kan gjøre det enklere for både produsent og den som handler for å dele info om kjøp og salg. Det gjør det og mulig for de som holder på med REKO til å kunne holde på med salg uten å føle at de trækker over retningslinjene for Facebook.

6.4 Felles gevinst

Det som blir en felles gevinst innad i nettverket av verdier og arbeid, er at alle tjener på det. Bærekraftig utvikling er et begrep som brukes mye for å fremme diverse forhold som både arbeid, mat og miljøer. Bærekraftig utvikling har en kjent definisjon som lyder slik:

«En utvikling som imøtekommer dagens behov uten å ødelegge mulighetene for at kommende generasjoner skal få dekket sine behov.»

(FN, 2021)

Dette kan tolkes som at man skal videreutvikle og forbedre bedrifter og annet så lenge det ikke ødelegger for de neste kommende generasjoner, eller de som ikke har mye å rutte med, slik at det kun er de rike som kan og tjener på å drive bærekraftig. Bærekraftig utvikling i dag defineres ved at det skal være lønnsomt for klima og miljø, økonomisk og for sosiale forhold. Dette er tre dimensjoner som man ofte bruker for å se om noe er eller kan antydes som bærekraftig. Fokuset er at det skal være et søkelys mot en felles gevinst. Det betyr at det er flere som tjener på at for eksempel jordbruket forbedres i Norge, det skaper flere jobber, flere muligheter og valg i butikken. Samtidig bidrar dette til å støtte den norske økonomi som staten igjen tjener på. Dette vil åpner for muligheter til å bruke mer midler til å kunne støtte andre land gjennom bistand.

Det å utvikle noe, for at det er flere som skal tjene på det i et lengre løp kan gi det som skal utvikles en større verdi i form av at det kan hjelpe flere. Det at vi i Norge har fokus nå på å sikre et matlager på korn, kan gjøre at Norge kan bidra med internasjonale politiske problemer rundt matmangel ved å kunne stille opp og dele ut dersom det er flere som har mangel på mattilgjengelighet. Norge har støttet Ukraina med korn nå i krigstiden, slik at bønder som ikke har vært rammet har mulighet til å kunne dyrke korn, slik at befolkningen har tilgang på mat. Et annet eksempel er videreutvikling av norsk agriteknologi (agronomisk teknologi) har gitt Kenya en større mulighet til å produsere mer mat selv som igjen øker matsikkerhet i landet (Regjeringen, 2022b).

Dette gir arbeidet med å videreutvikle agroteknologi i Norge større verdi, Norge er et ressurssterkt land med god økonomi og et stødig statsapparat, det gir en større mulighet å kunne videreutvikle teknologi på områder som jordbruk. Det er viktig å finne løsninger som lønner seg økonomisk og for miljøet, det å da kunne ta steget videre for så å kunne hjelpe andre land som ikke har samme muligheten en større verdi, ettersom det gjør at flere stater kan være matsikre, dersom det er noe som skjer uten at man er forberedt.

Dette gir mer til fellesgodene, og det hjelper å skape globale forbindelser, for en vet aldri om man selv står i en krise og må be om hjelp. Det er viktig å kunne hjelpe de som ikke har samme mulighet, det er enda viktigere å vise til at arbeidet som gjøres på forskjellige områder som for eksempel jordbruk har en større betydning enn at det kun er den norske bonde som skal tjene mest mulig på utviklingen. Det er bonden, med hjelp fra staten, som forsørger at befolkningen i dag har tilgang på mat. Prosjektet i Kenya er et eksempel på hvordan teknologi

kan hjelpe med fremtidig matsikkerhet og bærekraftig jordbruk på områder som ikke har samme muligheter med statlig hjelp som Norge.

Teknologien hjelper med matsikkerheten, men det skaffer og jobb til flere personer og som da gjenspeiler de tre faktorene for bærekraftig utvikling. Det hjelper med klima og miljø, de kan gro mat lokalt og bruke jorden til matproduksjon, det hjelper økonomisk med at de som er bønder tjener på å selge produktene de gror og sosialt, de har mulighet til å gi flere jobb.

Felles gevinst kan ses på samfunnet i Norge, det ønskes en sterk norsk økonomi og det har vært en tradisjon for å verne om norsk jordbruk, Derfor vi blant annet ikke er med i EU, men heller EØS-avtalen. Det er også en felles gevinst i et større perspektiv, ved at Norge bruker teknologien til å bidra til det internasjonale samfunnet. Slik som Ukraina og Kenya, å ha en relasjon til hverandre som kollegaer er en positiv ting, på grunn av at man ønsker å hjelpe hverandre, uten å ha noen annen from for relasjon enn en profesjonell relasjon.

En felles gevinst er som pumpesystemet som fikk vanningen til å gå som jeg skrev om i bacheloren min kan bli det samme som å ha gode internasjonale relasjoner, hvor forskjellige stater hjelper hverandre og dermed har en mulighet til at «alle» får en gevinst i form av et mer bærekraftig jordbruk.

8 Hvilken rolle spiller verdier inn på politikken for jordbruksdrift?

8.1.1 Stat og politikk

Jordbruket i Norge blir på flere måter styrt av staten hvor politikken er en del av stemmene som både er med på det som er og det som de ønsker å endre. Dette skjer ved at det finnes avtaler og regler som bonden må forholde seg etter, men også avtaler som for eksempel Stortinget må holde. Dette betyr at det er stadig dialog mellom diverse bondelag og Stortinget for å kunne komme frem med løsninger som begge parter tjener på. Eksempel på dette er hvordan krigen i Ukraina har gitt problemer for Norge ettersom vi har ikke nok jordbruk for å kunne være selvforsynte med for eksempel korn og grønnsaker eller fôr til husdyr. Dette var også et problem når pandemien utbrøt i årsskiftet 2019-2020. Verdien med dialog mellom

partene som er involvert er at det kommer løsninger som hjelper begge partene. en ene, staten, er til for å styre og for å hjelpe fremme sitt folk og deres behov. Den andre, en del av matforsyningen som staten er avhenge av og er en egen bedrift som skal tjene, samtidig ta vare på miljøet ettersom det er det de lever av.

Verdier og holdninger er ofte like i kulturer og steder med stedsidentitet og sosial identitet et eksempel på dette er David Graeber sin egen teori på verdi og verdier. Han har en teori på 5 punkter og nummer 3 handler om «*Imaginary totalities, or society as arena for the realization of value*» (David Graeber, 2013: s226). Punkt 3 handler om hvordan verdi er sosialt og hvordan det sosiale gir verdi. Dette argumenteres frem av at verdi og holdning kommer av hva det sosiale livet gjør dem til. At noe skal ha verdi som for eksempel i form av økonomisk verdi så bruker det å være en total samling av tiden det tar å produsere et produkt, av nyttigheten av det og tanken på at man skal tjene litt i tillegg på salget av det ferdige produktet. Det kan også være at tingen som selges også har stor nytteverdi ved at det brukes daglig eller gir mer livsglede. Dette kan da skape etterspørsel og da som produsent har, men valget til å holde prisen lav eller øke ettersom folk vil kjøpe produktet uansett. Verdien av noe som en vare kommer av hvor ønskelig det er av folk. Det får et sosialt liv, noe som gir den verdi, uten den sosiale vil det da ikke ha verdi.

De kan for eksempel reflekteres av politikken og regler, eksempler på dette er jordbruksoppkjøret som nevnt tidligere. Denne ordningen er spesiell for Norge og er med på at både produsenter og forbrukere skal både kunne tjene på norskprodusert mat. De tradisjonelle verdiene vi har i Norge om at man tar vare på hverandre og staten skal bistå det norske jordbruket gjennom deres støtteordninger.

Det å ha en matproduksjon i Norge er viktig, man har både dyrkbar mark og folk som ønsker å drive med det, i tillegg har man et storting som vedtar lover og en regjering som gjennomfører de vedtakene med folkets og bondens beste interesse. Staten har økt støtten til norsk matproduksjon og fokuset på økt selvforsyningsgrad (Regjeringen, 2022c). Det at det blir lagt merke til hvor viktig det er med at norsk matproduksjon, det er ikke kun basert på det synet at maten burde være norsk, men også for å sikre selvforsynthet på det som man kan dyrke i et nordisk klima samtidig viktigheten det er å ha et kornlager i tilfelle nødsituasjon. Om det skulle bli krig så er ikke kun et god militære som er viktig å ha på stell, det er også viktig å kunne ha et matlager som man kan lene seg på dersom det blir krise, eller å ha et

matlager skal det for eksempel være en dårlig sommer som gjør at avlingene som er rundt om i landet blir dårlige.

Her er verdi og verdier viktige å ha med seg. Jordbruk og gårdsdrift har historisk verdi i Norge, det er noe som samfunn trenger for å kunne vokse, og i dag er det en underkant av 39 000 jordbruk i Norge som er aktive (Norsk bonde- og småbrukerlag, u.å.). Det blir mindre og mindre aktive jordbruk med årene som går, men det er flere av de kommersielle gårdsbrukene som blir større og større og ligner mer på et industrielt gårdsbruk. Med industrielt gårdsbruk menes da med at gårdsbruket ikke lengre er en bonde som driver en gård som holder til på et sted, men heller et gårdsbruk som drives som en industri. Det er flere ansatte som jobber daglig og det er kjøpt opp jord flere steder som drives av samme «firma». Da mister man det som blir sett på som tradisjonelle jordbruket i Norge, men det betyr ikke at det kun har en dårlig utvikling. Etter å ha pratet med en familievenn, som har arvet en gård etter odel, mener selv om denne måten for jordbruk er mer industriell, så driver de fremdeles den dyrkbare jorden som er tilgjengelig etter lover og regler som resten av bøndene i Norge. Det kan være en måte å kunne fortsette å drive jordbruk, spesielt når det er flere som ikke lengre velger å drive brukene som går i odel. Det er en fordel for selvforsyningsgraden at matjorden blir brukt, dersom det er muligheter for det. Det blir da mindre av de gårdsbrukene som blir sett på som tradisjonelle, men det kan være en løsning for å fortsette med jordbruksdriften.

Selv om brukene blir store og ikke går i arv, men heller til større gårdsbruk som kjøper opp jordarealer som blir tilgjengelige, ettersom det er flere som forpakter bort jorden og heller ønsker å holde hovedhus og av og til låven i familien. Ettersom om man forpakter man bort så selger man det ikke. Slik at store bruk kjøper opp eller inngår avtaler om å forpakte område for gårder som selv ikke har interesse av å fortsette med aktiv jordbruk selv. Det kan menes at det gjør at det er historie og arbeidskraft som går tapt, men det at det holdes liv i hovedhuset på gården, så betyr det at vedlikehold av hus og «gården» holder seg fremover i tid. Det samme kommer til det at jorden enten blir forpaktet eller leid bort, Det gjør at den fortsettes å drives av folk som kan å dyrke og som har større mulighet av å leve av jordbruket fordi de kan drive større produksjon.

Kultur og språk er alltid i endring, det er som alt, det er i endring med tiden, uansett hvor mye folk mener at tradisjoner er noe som holdes og står stille, så ender de seg med tiden, familie til familie, det tolkes forskjellige fra person til person. Det samme skjer med

jordbruket i dag, det er i endring med tiden og det betyr ikke at man “mister” noen tradisjoner, men at det er viktig å følge med på utviklingen og utvikle seg etter behov. Tradisjon er som språket og det stadig endrer seg. Det som er viktig med utviklingen er å se på effektiviseringen og det menneskelige behovet for drift av brukene videre, det er også viktig å se på samarbeidet med den politiske siden med jordbruk og drift ved å følge med på verdi prinsippene rundt miljø, folk og driften av jordbrukene i Norge. Det er som Berit sa om sønnen som tok over driften på gården, han skulle vite at det var et valg som var lov til å si nei til, og at han skulle ha en mentor fra en annen gård, slik at han fikk nye inntrykk og ikke minst, noen andre som har andre erfaringer til å kunne hjelpe han de første årene. Dette valget var for at sønnen selv kunne finne ut av hva han ønsket å videreutvikle gården, uten at foreldene skulle presse på at ting skulle helst være slik som før.

7.1 Er det tradisjonelle det beste?

Det er klart at aktive gårdsbruk i Norge går ned, det er flere som legges ned, men jorden blir enten leid til andre gårder eller så blir det forpaktet unna, mens gårdshus som har gått i arv forblir i familien. Dette gjør det mulig for familier å beholde hus som de har hatt innad i familien videre uten forpliktelsen å måtte vite hvordan de driver gård. Dette kan være problematisk ved at for eksempel senere salg av gården og det er noen som er interessert å drive gård eller småbruk, for da er det lite som ligger ute på salg som har jord som ikke er blitt forpaktet. Det er andre problemer med faktum at det også er mange småbruk i dag som brukes som feriested av mange nordmenn også. Det igjen gjør at folk ikke har mulighet til å kunne prøvd seg som småbruker eller bosette seg på bygda for det er lite som ligger ute tilgjengelig for å kunne kjøpe.

To sider til denne saken er at:

1. Det er positivt at det er andre som ønsker å drive den matjorden som er tilgjengelig,
2. Det gjør det vanskelig for eksempel småbarnsfamilier å bosette seg i bygder, hvor det er ønskelig at de bosetter seg.

Det at det tradisjonelle jordbruket endrer seg er ikke noe nytt, alt endrer seg med tid. Det er for eksempel ikke lengre slik at det er kun odelsønnen som får gården, men heller den som har

odel, om det er kvinne eller mann, det er og blitt et valg man kan si nei til. Man kan føle seg forpliktet til å måtte ta over gårdsdriften, men om det er slik at ingen av ungene eller andre i familien som har interesse til å ta over driften, så er det mer forståelighet rundt dette. Da er det fint at det er mulig til å starte å leie ut jorden, slik at den blir driftet. Slike avtaler er ofte langsiktige som 12 år på grunn av at jorden skal drives på en forsvarlig måte. Det skal drives slik at næringen holder seg i jorden og ikke slik at den som leier den skal kunne råkøre matjorden til grunn. Det skal være slik at den skal kunne fint fortsette å dyrke videre. Med sånne verdier innad i lovverket så passer det på at på langsiktig sikt så skal det være forsvarlig å leie ut og å kunne leie jord for å drive jordbruk.

Det som kan være positivt med muligheten til å kunne leie bort jordstykker er at det gir mulighet til å kunne drive et mindre gårdsbruk dersom det er sykdom eller at det er noe annet som gjør at det ikke passer å drive fullt, det gir fleksibilitet. Det gjør det og mulig for andre som skal ta over å kunne drive fullt selv senere. Baksiden er jo at de som leier jorden kunne ha tjent mer dersom de fikk kjøpt opp jorden og at de da kunne selv bestemme hva og hvordan de ønsker å drive jorden selv. Kontraktene er også på 12 år, noe som ikke alltid passer, det betyr at det da heller blir en muntlig avtale mellom to parter, som er juridisk bindene, men kan også by på problemer senere. Skulle det ha vært noe problematikk eller uklare retningslinjer.

Det er jo også muligheten av at man da tar og forpakter bort jorden som tilhører gårdshuset, da har man ikke drive plikt dersom man kjøper en gård, men man har boplikt. Boplikten er slik at man er pliktig til å bo på eiendommen i en periode etter man har kjøpt (Landbruksdirektoratet, 2023a). Denne boplikten er lovpålagt og er vanskelig å få unngått dersom man kjøper eiendom med slik plikt. Det positive er at lokalmiljøer får flere folk, mens det negative er jo selvfølgelig det at det ikke alltid passer de som akkurat har fått tatt over eiendommen. Det er jo en måte for at det ikke er slik at det er storgårder som kjøper opp gårder rundt hvor det da ikke er noen som blir boende på og husene er tomme. En måte å forhindre fraflytting og samtidig en måte at man sikrer seg at det både blir boende folk i hus som har historisk verdi, men også at dyrkbar jord blir dyrket.

7.2 Marked som styrer

Staten følger med på markedet, og vil heller ikke investere i ting som går dårlig, men staten er ikke markedet. Derfor de gitt støtte, for å sikre jordbruk selv om markedet ikke gjør det til en levedyktig inntekt. Det menes da at det som folk er interessert i så er det man ønsker å legge til rette et tilbud til. Dette kan menes som at man ser etter steder hvor man kan bygge på forskjellige verdier, enten om det er verdi økonomisk, som Graeber nevner i sin oppsummering av antropologisk teori på verdier, som da i dette tilfelle om økonomisk verdi er punkt 2 (Graeber, 2001: s 2). Det som blir styrt økonomisk på etterspørsel er tydelig når man driver eget utsalg, for skal man kunne drive noe form for butikk så må man ha et marked å kunne selge til. REKO er et marked som blir styrt av etterspørsel. Så lenge det er folk som har ønske om å handle lokal og mer miljøbevisst så finnes det et marked for dette. Det som da hjelper er at det legges til støtte for at det skal lages en egen side for REKO-ringene, ettersom Facebook ikke passer best for deres type bruk, men til de kan finne en annen form for plattform så fungerer det greit.

Dette gjelder også Bondemarked, som kommer rundt om i landet så lenge det er folk som benytter seg av muligheten til å handle av lokale bønder. Det hjelper da for denne type marked å kunne gjøre seg synlig. Som nevnt tidligere så hadde REKO-ringer en økning under pandemien, med at Facebook sin algoritme gjorde dem synlige, i ettertid så har dette endret seg, som har gitt bevissthet på at synlighet gir et større marked. Dette gjorde det da viktigere med prosjektet DIGIFOOD, som er å tilrettelegge en nettside for lokal matproduksjon. Bakgrunnen for dette prosjektet er at de ser verdi i lokal produsert mat og vil at andre skal kunne være bevisst av hvilke valg man har. Støtten de får er fra Norges forskningsråd (NFR) og har en periode fra 2020-2024.

Dette er en måte for å gi muligheter til at forbruker blir bevisst på at 1) valgene man tar i butikken har en effekt og 2) gjøre forbrukeren bevisst på at det er flere marked enn kun det som er i de kjente matvarekjedene. Dette igjen viser litt av hvordan bruken av sosiale medier som viser til hvordan man kan tilberede andre retter fra andre kulturer og hvor man kan finne det man trenger av ingredienser, Det har blitt lettere å spre budskap gjennom internett i dag gjør det mulig å dele diverse kunnskaper som for eksempel mat og oppskrifter. Dette har gitt en økning av bevisstheten til importbutikker, hvor der er flere valg av varer og gir en mulighet til å kunne prøve noe nytt, samtidig som det er folk som jobber der som kan gi tips.

Det at det er markedet som styrer er noe som er bevisst. Jan Sverre fra Nyt Norge nevnte hvordan at man nå kunne man se at EMV-produkter («Egne Merke Varer») hadde økt i salg hos de store grossistene. Dette er for eksempel Rema 1000 sitt eget som heter Prima eller Coop sitt eget som er Coop-merke, Xtra-merket og Coop Änglamark. Dette er merker som kjeden selv eier og distribuerer, de er ofte billigere i forhold til for eksempel merker som Gilde og Tine, som gir forbrukeren en mulighet til å velge noe som er billigere enn merkevarene. Dette er positivt med tanke på at det gir konkurranse i vare utvalget i matbutikken, men kan også ha motsatt effekt dersom det ut konkurrerer flere merker, slik at man kun sitter igjen med hva de store butikkjedene mener vi skal velge i butikken. Det er også slik at deres egne merker ikke heller har tilknytning alltid til for eksempel nyt Norge og at varene som brukes er mer import enn norske grønnsaker eller kjøtt.

Det som kan være problematisk ved at det heller brukes importerte varer er at man ikke vet hvordan dyrene behandles, enten om det er ved bruk av antibiotika eller om hvordan dyrevelferden er. Det samme med grønnsakene, i Norge er det strengt med tanke på lover og regler for miljø og sprøytemidler, dette mister man kontrollen på når det blir importert og satt på en enkel innpakning. Så er det og diskusjonen om hva som er bedre. Er det bedre at folk bruker mer penger enn det de kan på mat fordi det er «bedre» eller er det bedre at de har et valg og heller, som nevnt, velger norsk når de kan. Det betyr ikke at kjøtt og grønnsaker som er importert er mest sannsynlig «dårlig», Det kan være vanskeligere å vite hvordan dyrene behandles eller hva som blir brukt på grønnsakene av sprøytemidler.

7.2.2 Den som får velge moral

Hvem er det som legger opp til hva som er riktig eller galt av valg som baserer seg på verdi? Er det de som er sosialt sterke med grei økonomi, som har mulighet til å ta flere diverse valg eller de som ikke står sterkt økonomisk eller sosialt. Det sosiale er viktig for de har stor påvirkningskraft, det som og har god økonomi kan ha muligheten til å legge til rette hva som er rett og hva som er galt, ved at man setter eksempler. Verdi er satt økonomisk, for at noe skal vite at noe er verdifullt må det være en forståelse av verdien, altså satt verdi, som i punkt 2 av verditeorien i 3 deler (Graeber, 2001: s. 2). Denne verdien er sosial og på flere måter kan tolkes som flytene som nevnes av Appadurai i *Introduction: commodities and the politics of*

value. Det må være mer verdt å bytte noe for det og det skal kunne tilfredsstillere mer enn hva man skal bytte det imot.

De som har mer økonomisk styrke har mulighet til å kunne mene mer, fordi de har jo kommet seg der de er på en «riktig» måte, men det nevnes sjeldent om det er arv eller rett og slett tilfeldigheter som har gitt dem den økonomiske sikkerheten. Det betyr ikke at man da er for gode til å ha en mening om hva som er rett eller galt, og i perspektivet av mat. Mat kan også være en måte å se klasseskille på.

Klasseskiller i samfunnet er det flere måter å definere, men de typiske er at man kan skille klasseskille ved for eksempel Bourdieu sine meninger om øvre, nedre og middelklassen. Et av hans kjente verk *Distinksjonen*, så analyserer Bourdieu klasseskille og sosial plassering ved å se og analysere smaken av hvilken musikk, estetiske preferanser, sport og kunst de liker. Selv om man kan definere Norge som egalitært, denne menes med at vi ser på hverandre med at alle har samme verdi og at man prøver å jevne ut sosiale forskjeller og oppnå likestilling (Nilstun, 2022).

Den som da har muligheten til å påvirke er de som har både sosial og økonomisk kapital. De har tid og mulighet til å velge hva som menes med riktig og feil mat, hva som er riktig å like og ikke. Smak er subjektivt, det er ikke noe som er riktig eller galt, hver en har en egen smak som er påvirket av gener og habitus. Derfor er det interessant hvordan man blir påvirket av for eksempel det at det menes at økologisk mat er det som er *riktig* å spise, hverken om man er dypt engasjert i klima og dyrevelferd. Det er heller ikke tatt i tanke med hvordan det er for noen økonomisk ikke mulig å spise så sunt som man bør eller ønsker, ved at man ikke kan bruke så mye av sin lønnslip på dette. Det var som da Gaute fortalte om hvordan de fjernet ugress rundt økologiske grønnsaker, de brukte gass og brant det vekk. Han synes slett at det var så mange som ikke visste dette, og selv så etter løsninger som var like effektivt, men mindre miljøbelastende. Dette fikk meg til å tenke over hvordan man egentlig ikke vet hvorfor eller hva det er som gjør at maten er merket med Økologisk, eller hva egentlig miljøvennlig mat er.

Det å kunne spise sunt og variert skal være eller bli en mulighet som kun de som har god økonomi skal kunne unne seg, så går dette over helsen til befolkningen i et negativt retning. Da er det viktig for at staten tar mellomlegget for bonden og forbrukeren i jordbruksoppkjøret, det hjelper med å fremme verdien i å spise sunt og lokalt, men viktigst, at alle skal kunne spise sunt. Sunn mat betyr ikke de mest «spesielle» grønnsakene eller frukt

som anses som eksotisk, men typisk husmannskost kommer man langt med.

7.2.2 Like verdier trumfer

Det at Norge merkes som egalitært er den typiske meningen om *janteloven*, det er ingen som er bedre enn andre og man skal ikke vise det frem dersom man er det heller. Dette uttrykket kom fra en roman, men som kom i 1933 og er like kjent i dag (Sandemose, 1967; Hagen, 2020). Det at man ikke skal vise at man er bedre enn noe kan merkes på måten folk snakker på, i felten for meg kunne jeg komme borti en bonde jeg snakket med og om noe ble spesifikt så kunne de fort si «Dette kan jeg lite om, men om du snakker med .... Så kan de mye mer enn det jeg kan hjelpe deg med». For meg så var det jeg fikk fra vedkommende mer enn nok, men ydmykheten til å kunne hjelpe meg mer, eller der og da, og heller fremme noen andre som i vedkommende mente var mer til nytte. Dette la jeg merke til i flere samtaler, uansett om det var noen som drev småbruk eller de som drev kommersielt, det var alltid mulighet til å kunne gi meg kontakter videre med andre bønder i nærheten, som kunne mer om enkelte temaer innen jordbruk.

Det er igjen eksemplet på at de bøndene jeg snakket med kaller hverandre for kollegaer, samme om de driver kommersielt eller ikke og at de stiller opp for hverandre. Det er selvfølgelig uenigheter til hvordan man «bør» gjøre noe, men slikt blir holdt privat mellom gode venner og ikke luftet blant fellesskapet. Dette viser til at man ser på hverandre med såpas verdi at det ikke er noe vits å lage noe større saker ut av for eksempel mindre argument eller måter å gjøre ting på.

De er like, men som mange så er det ulikheter. De store gårdene som er på små steder, og som har gått i odel og ikke minst, fremdeles er i bruk i dag, så ligger det en type stolthet bak fasaden. De har den kulturelle kapitalen av at de har alltid vært på samme plass med samme familie. Det at de samme familiene har vært på samme sted i alle år, gjør også at de ofte ar lignende avtaler med hverandre eller har godt kjennskap til hverandre, på godt og vondt. Som nevnt skrev jeg om samme stedet i bachelor oppgaven, den fokuserte seg på et vanningsystem som ble et knutepunkt for samarbeid mellom gårdene som skulle ha tilgang til vann. Dette skape et felles mål blant de store bonnedene på stedet, og gjorde at de som ikke likte hverandre måtte samarbeide med å planlegge, bygge ut og videre vedlikehold.

Prosjektet skapte en felles verdi, det at de videre kunne drive med jordbruk og dyrehold uten at de, hver for seg måtte bygge ut dyre vannpumper, samtidig så hadde heller ikke hver enkelt tilgang på strandkant. Dette hadde da gjort at det hadde blitt flere diskusjoner og ulikheter, men heller at noen ble vinnere, så valgte de å dele på strand sonene, arbeidet og ikke minst kostnadene. Denne mentaliteten har de samme gårdene fremdeles ved at det er de samme familiene som driver, bare nyere generasjoner, og vanning systemet er fremdeles i drift, blir oppgradert, utvidet og tilpasset ved dugnad den dag i dag.

Dette viser hvordan like verdier trumfer forskjeller og kan skape et fellesskap. Det samme kan sies ved flere tilfeller som for eksempel hvordan de kommersielle gårdene snakker frem de som driver med småbruk eller hvordan prisguide for de som driver med REKO omfavner det at man ikke skal hav hva man kaller for *dumpingpriser*, priser som er uvanlig lave i forhold til andre varer, på varene sine med respekt for de som prøver å leve av å produsere og selge mat. Dette gjør at man må snakke litt med hverandre og vise respekt til de som bruker for eksempel REKO som en hovedinntekt. Dette er også for de som driver kommersielt også, at man sjekker priser slik at det er rettferdig konkurranse, men konkurranse i markedet er bare bra og kan gi rom for flere og bedre valg. Selv om at *dumpingpriser* ikke er ulovlig eller har noen regler på det, så handler det om å gi hverandre en mulighet og respektere inntekten til de rundt seg.

7.3 Marked og utvalg

Det som er positivt med et større utvalg som REKO ringene kan gi er at det gir konkurranse og mer frihet som forbruker. Konkurranse er sunt for alt av bedrifter og jordbruket forbi det gir en mulighet til å tenke litt nytt og kreativt, samtidig som at man kan holde på gode kameratskap imellom seg. Ute på markedet så er det de store butikkjedene som har kontrollen på hav som blir tatt inn, da er det selvfølgelig kvalitet de ser etter, i dette eksempelet på grønnsaker, men da kvalitet i kvantitet, altså en større mengde med grønnsaker i godkvalitet. Det gir større økonomisk sikkerhet da å fortsette med grønnsaker som de fleste som handler i butikken vet hva er og hvordan det tilberedes, enn å prøve seg på andre grønnsaker som ikke er typisk for skandinavisk kost.

De som kan, eller mer rom for å teste å gro og selge andre grønnsaker enn de de fleste er vant med er de som driver småbruk. Dette gir de en mulighet til å se om det er marked for

eksempel på andre typer tomater enn de typiske som gror i store kommersielle drivhus og heller for eksempel prøve seg på *Heirloom tomatoes*, som er tomater som er større og saftigere og ikke minst, bedre i smak enn de typiske man finner i kommersiell handel (Delaney, 2018). Dette er en tomat som går i generasjoner ved at gartneren tar vare på frøene fra sesong til sesong og naturlig tilpasser seg hvert år, dette er ikke tomatene som selges kommersielt som skal gro i kvantitet og kvalitet, som er ofte genmodifisert slik at de tåler dette og blir nesten identiske. Heirloom tomater er en type som har flere veskerom og tåler best å gro i mindre mengder og derfor finner man de ikke ofte i kommersielle matbutikker, men heller spesial handel eller hos småprodusenter.

Dette eksemplet gir et bedre bilde på hva som utgjør en større forskjell på handels muligheter på de diverse frontene av REKO- ring og kommersiell matbutikk. Det er mulig ha litt mer spesielle ting på REKO- ringer enn på de vanlige matbutikkene, ettersom de ikke må planlegge og selge til en større befolkningsgruppe, men heller til de som er mer interesserte i denne type mathandel. Det er noe annet når det kommer til spesialhandel som for eksempel Importbutikker, hvor de selger til ofte folk som ser og er ute etter det de vet de ikke finner på en vanlig norsk matbutikk, men de driver butikken på samme måte, man bestiller varer etter etterspørsel. De har også litt mer rom til å kunne bestille andre frukter og grønnsaker ved at det er en gruppe som er vant med et annet sortiment enn i norsk butikk.

7.4 Folkehelse

Et tema som kommer opp i media er hvordan fedme begynne å bli et større problem i verden, men også Norge (FHI, 2022). Den er viktig å forbedre og hindre at befolkningen blir sjuke. For om folkehelsen går ned, øker arbeidsledigheten og det betaler staten. Staten tjener på friske folk ved at de kan jobbe og betale skatter som hjelper andre. Det er en verdi i å se de felles godene skattepengene gjør, dette med fører at det er nok friske mennesker som kan jobbe, og gi tilbake, eller at folk blir friske for så kan bli med. Det at mat som blir sett på som og lagt vekt på som sunn, blir for dyr for folk, gjør at man da heller velger mat som blir sett på som usunt eller prosessert. Prosessert mat blir sett på som usunt ved at det ikke inneholder mye fiber eller næringsstoffer man trenger. Dersom det er slik at denne type mat er mer tilgjengelig, som for eksempel i forhold til pris, så er det ikke rart at det da blir valgt i stedet for noe som ville blitt anset som bedre for helsen.

Valg og det å kunne velge har stor betydning for helsen også det å kunne vite hvordan man tilbereder av det man kan velge. Kunnskapen bak mat og næring er viktig. Det å vite hva mat er og hva det betyr, som for eksempel arbeidet bak og hva det betyr å kunne dyrke noe så høste det, var noe Hege, som driver med småskala produksjon synes det er viktig å vite om verdien av arbeidet bak matproduksjonen. Det å ta seg tid til å lære seg å bruke maten som er tilgjengelig og i sesong, legger en verdi i arbeidet bak produksjonen. Handlingen gir verdi til arbeidet og til produktet. Hun legger også vekt på det å ha kunnskap om å dyrke mat selv, etter pandemien som skape usikkerhet ved leveranse av varer, men også Ukraina krigen som gir de samme problemene. Det gjelder også det å kunne å lage mat, fra et rå produkt til en ferdig middag og dessverre er det ikke mange som får denne erfaringen hjemme fra.

Selv om i dag er det mulig å «lære» alt fra internettet. Fra videoer om å dyrke grønnsaker og til oppskrifter som er lette å følge, så kan det være vanskelig og skummelt å starte på noe man ikke kan. Da er det lettere med enkle måltider som er raske og tar minimalt med arbeid og kunnskap for å bli mett, og dersom det også er billigere, så blir det enda mer fristende.

Dette er dermed en utvikling som staten ikke vil tjene på dersom det er flere som får livsstilsjukdommer som hindrer de i å kunne jobbe. Nyt Norge er et selskap som er etablert av Mat- og landbruksetaten for å kunne fremme norsk mat. De gjør en jobb som er viktig, ved for eksempel å vise frem diverse enkle oppskrifter av div produkter som er i sesong. Jan Sverre Nilsen nevnte selv at de fikk flere positive tilbakemeldinger fra publikum av de holdningskampanjene de kjørte på for eksempel kål. De hadde den typiske fårrikål retten og de hadde en koreans pannekake rett, hvor man bruker kål. Dette slo til og at de skapte rom til å kunne prøve noe helt nytt, som både var sunt og lett å lage.

Kunnskap betyr mye. For at man skal vite hvorfor noe har verdi, så må man vite om den generelle tingen, er det kulturell verdi, sosial verdi eller med mat, en verdi av smaken, eller verdi av *den sosiale smaken*. Den sosiale smaken er det Bourdieu nevner angående klasse, det betyr ikke at man egentlig liker det, men ifølge de sosiale skillende så er det det *riktige* å like. Folkehelse er noe som ikke bør være et sosialt skille for sosiale klasse i samfunnet. Det samme gjelder kunnskap bak mat, i grunnskolen så har de fleste flere ganger fra barneskolen til ungdomskolen hvor man lærer nytten av sunn mat, og en generell kunnskap på hvordan man lager enkel, enn sunn hverdagskost.

Dette betyr at kunnskap om mat også er viktig, men for at man skal ville lære om noe, selv om det er viktig for helsen, bør det ligge en interesse bak, slik at man vil lære. Det gjør det ikke for mange, noe som gjør at det er mange som tyr til enkle løsninger når det kommer til mat. Det er også mye av hva man lærer hjemme i fra også, har man foresatte som prioriterer å lange middager og kan lage mat fra «bunnen» av er det mer sannsynlig at man selv har samme vaner.

7.4.1 Roller av verdier

Rollene som spiller inn på verdiene ved jordbruksdrift og politikken er samarbeidet og viktigheten av det. Staten bør reflektere verdien av folket og kulturen som er en del av den. Det at staten tilrettelegger at det er mulig å drive jordbruk i hele landet, ved at de påfører henteplikt hos de store bedriftene som for eksempel Tine og Nortura, reflekterer over verdien at man skal kunne bo i hele Norge, og drive med jordbruk (Ref. ang. henteplikt). Det at det er de større aktørene som får påbud om henteplikt gjør det mulig for at flere skal kunne drive med dyrehold på steder hvor de har større områder som ligger på litt øde steder. Rollene av verdier spiller inn på både at de som holder til på steder som blir sett på som utilgjengelige er like verdifulle som de som ligger nærere «sentrum». Det spiller og på verdier om at de er like verdige og at de er med i fellesskapet om matproduksjonen i Norge, samt de tradisjonelle verdiene om å drive gårdsbruk som er i familien eller de generelle verdiene rundt jordbruksdrift i Norge.

Rollene som både den politiske og gårdbrukere er å kunne både formidle hvorfor det er viktig å drive med jordbruk i Norge og hvorfor det er viktig å videreutvikle og forbedre de til fremtidig drift. Det som kan være problematisk er at det er store aktører slik som Tine som får stor påvirkningskraft for salgs- og prisgrunnlag til produktene på det norske markedet. Dette fordi det er få konkurrerende meierier i denne størrelsen i Norge. Det har tidligere vært støtteordninger til mindre meierier slik at de har en sjanse å kunne drive i Norge, men denne ordningen kan få en slutt (Landbruksdirektoratet, 2023b). Dette gjør at de store aktørene så å si kan bestemme markedet og gjør det svært vanskelig for nye aktører å komme på banen.

Grunnen til at dette er viktig å formidle er for at det skal ligge en forståelse til for eksempel hvorfor noen ting er dyrere i Norge enn for eksempel å ta turen over til Sverige og handle der.

Det har vist seg at systemet i Norge har fungert i forhold til matpriser, ettersom ved inflasjonen har med ført at Sverige og andre land har hatt betydelig høyre økning i priser på mat, enn Norge. Det at jordbruksoppkjøret er, gjør at det minsker sjansen for at prisene på maten som grønnsaker og melk, plutselig skyter i været på grunn av at driftskostnader som gass, drivstoff og gjødsel øker.

Denne løsningen er for folket og for bonden, det er ofte misforstått at denne form for støtte ikke er «gratis» penger for bonden, men for at folk skal kunne kjøpe mat til seg og sine familier, uten at det skal bli for kostbart. Både praten med Gaute og Berit nevnte de at det er mange som ikke forstår denne støtteordningen og hvorfor den er viktig. Det å videreformidle denne kunnskapen, hjelper folk med å kunne få en forståelse på hvorfor bonden i slike omstendigheter får en prioritering av støtte, og ikke minst, hvorfor de som folk tjener på dette. Å kunne formidle dette kan skattebetaleren få en forståelse av at skattepengene går med til å hjelpe både seg selv, men også samfunnet.

7.4.2 Staten, bransjeorganisasjon og marked

Staten styres av flere etater, de som har kontroll på for eksempel matproduksjon og landbruk er mat- og landbruksetaten. Mat- og landbruksetaten deles så i flere ledd ettersom det er ganske mye å både holde kontroll på og kontroll sjekkes. Det er også et ledd hvor alt innen jordbruk og hva som bør få diverse støtte eller hva som skal få mindre støtte diskuteres, flere av leddene er da de som er medlemmer av bonde- og småbruker lag, da er det flere lokale småbrukere og bønder som sitter sammen og diskuterer deres behov og hva de mener er viktig at videreformidles til leddene videre i styresystemet. Kommunikasjonsledd som dette er viktig for at styresystemet skal fungere. Det er også viktig at de som skal ta beslutninger på andres bekostning skal ha en generell oversikt på hva som skjer og betydningen av hva det resultatet blir av de beslutningene som tas. Dette betyr at klar kommunikasjon og gode forhandlinger må finne plass.

Staten skal forsørge for mange, det er da viktig at det leggestilrette noen grunn regler og ikke minst krav til de som skal bli forsørget for. Det er sett på som at en god skolegang for flere, hjelper å få folk ut i jobb i ettertid. Dette har gjort, som nevnt tidligere at staten ser på det som først og fremst at det er en menneskerett for barn å ha tilgang til gratis skolegang, senere

hjelper staten til å dekke utstyr på videregående med utstyrsstipend. Etter videregående så dekker eller, hjelper staten med å gi mulighet til å kunne ta mer studie slik at alle skal kunne ha samme sjans for å kunne få en høyere utdanning enn kun videregående etter grunnskolen.

Verdiene i å sponse noe av utdannelsen, sponse er i dette tilfelle at man fullfører en grad eller årsstudium, så blir nesten halve studielånet om gjort til stipend. Det er for at staten tjener igjen i etterkant ved at man får jobber som man tjener mer på, ettersom man har rett på mer i lønn med høyere utdanning, på grunn av med respekt for at man har utdannet seg så kan man skatte mer tilbake til statskassen. Det samme gjelder dersom man har mye relevant erfaring til jobben. Verdikjeden til utdanning for staten er da at de tjener mer på å at de sponser deler av den slik at de i etterkant kan tjene tilbake når man er i jobb.

Staten fastholder på verdien om et sterkt norsk jordbruk ved å for eksempel gi støtte til at mellomlegget til bonden og forbruker når ting som for eksempel driftskostnader økes på grunn av inflasjon, det reflekteres i samme verdi om at det skal være tilgjengelig for alle å kunne spise sunt og at det skal være lettere å velge Norsk. Det at Nyt Norge er en bransjeorganisasjon som er opprettet av Mat- og Landbruksetaten for at man skal fremme Norsk produsert mat, er både positivt og kan virke som negativt i form av konkurranse. Nyt Norge er en Bransjeorganisasjon som er der for å fremme Norsk produsert mat, emn også der for å for eksempel være et mellom ledd i form av å kunne kontrollere om de som ønsker deres merker, gjør det som er kravene for å kunne oppnå dem. Dette betyr at gårdene er KSL godkjente på grunn av at de fyller krav om at det er produsert og pakket i Norge (Kvalitetssystem i Landbruket, 2022).

Debio er en medlemsorganisasjon som er med å kvalitetssikre økologiske matvarer som også er produsert på en bærekraftig måte. De sender ut folk som kvalitetssikrer norske produsenter slik at de er sikre på at de som bærer merket deres følger deres regler for kvalitet, både for miljøet, dyrene og helsen til folk (Debio, u.å.). Noen av de står for av prinsipper er Helse-, Økologi-, Rettferdighet-, og Varsomhetsprinsippet, som innebærer at alle parter som er involverte skal ha noe å si og at utfallet, dersom det går på helsen, tilgjengelighet eller hvordan landbruket drives har en betydning for deres drift og merknad på deres varer. Det skal være en bærekraftig måte å drive jordbruk på som tar hensyn til miljø og de som driver.

Statens fot i slike ordninger kan ha en negativ betydning i en form for at de bestemmer hvordan og hva de som holder på med matproduksjon skal drive og drive med. Ettersom at holdningen til verdien av å drive med jordbruk i Norge er å sikre god, sunn og tilgjengelig mat til folket i Norge, det er det ikke ensidig bestemt, men heller et samspill mellom staten og bøndene. Dette gir en mulighet av kommunikasjon i flere ledd slik at man kan få et bredere perspektiv på diverse problemer som kan oppstå rundt drift av jordbruk.

Dette gir en bedre og mer forutsigbar måte for nyere bønder å kunne endre eller forberede driften på gårder rundt om, til fremtidig drift etter regulerer som tar hensyn til både miljøet, menneske og ikke minst, dyrene.

9 Flere sider av samme sak

Handling skaper verdier, det er noe som visualiserer det interne, verdi og verdier. Mine funn fra feltarbeidet så tolker jeg som at det er felleskapet, det kollektive som driver verdien i det tradisjonelle og moderne jordbruket i Norge. Det er en felles forståelse at det er viktig med landbruk for matsikkerheten, men kommunikasjonen mellom leddene av bonde til staten er ikke alltid like lett. Det er en fellesforståelse at kollektivismen er viktig, både relasjoner mellom lokale bønder, men og den internasjonale relasjonen. Bøndene i Ukraina som sliter med sine avlinger på grunn av krig, eller bonden i Kenya som har sine utfordringer med tørke og hardt vær. Det at staten, Norge ser på det som viktig å støtte, enten økonomisk eller i form av forskning for å bedre muligheten for å kunne drive med landbruk i andre land, viser det verdien staten selv legger vekt på.

Verdiene i teorien er tydelige når de blir til en handling. Fra staten som legger vekt på fremtidig landbruk som legger vekt på miljø og dyrevelferd. Til statlig støtte som gjør det mulig for bonden å kunne prioritere slike endringer, slik at gården blir tilrettelagt til fremtidig drift hvor man fremdeles har en mulighet til å tjene en levedyktig lønn. Foruten å se verdi i å endre form av drift, så kan man heller holde på slik man gjør og gi seg når man ikke ser en fremtid. Dette gjør det derfor viktig å kommunisere hvorfor det er viktig å endre driftsform eller endre en hel låve på grunn av nye regler i forhold til dyrehold.

De tradisjonelle verdiene kommer frem i både store- og smågårdsbruk ved å se på samholdet og ikke minst verdien i å dyrke, det å skape noe. De som driver kommersielt har et fremtidsfokus på drift, om det er mer kostbart å holde gårdsdriften i gang eller om de tjener

mer på å legge om eller ned driften. Småbrukerne har et fokus som er hva de selv trives med, det er en biinntekt, hvor hovedinntekten er ofte et annet yrke.

Verdiene som spiller inn på landbrukspolitikken er at det skal være mulig å tjene levedyktig lønn alene som en bonde, de har ingen andre arbeidsgivere enn seg selv og dermed må forhandle med staten. Det å stå sammen som bonde- og småbrukerlagene gjør, gjør den sterkere i handling med staten, men det som skaper en forskjell er om forbrukere selv forstår bakgrunnen til det bidraget som bøndene ønsker i sine forhandlinger med jordbruksoppgjøret.

Betydningen av tradisjonelle verdier i det moderne jordbruket for bøndene, menneskene og staten er at holdningen om at alle skal ha samme mulighet. Mat er viktig og tilgjengeligheten for å kunne forsyne den norske befolkning er enda viktigere. Det å ha en felles forståelse om at miljøet skal ivaretas og dyrene skal ha det bra er en felles verdi for at man skal drive med jordbruk.

Referanseliste

Appadurai, A. (2017) Introduction: commodities and the politics of value. I Appadurai, A. (red.) *The social life of things. Commodities in cultural perspective*. 15. Utg. United Kingdom: Cambridge University Press. s.3 – 63.

Almås, R. (2022) *Gard- landbruk*. Tilgjengelig fra: <https://snl.no/gard - landbruk> Hentet: 04.05.23

Berge, K. E. (2022) *To år uten MRSA hos svin i Norge*. Tilgjengelig fra: <https://www.bondebladet.no/aktuelt/to-ar-uten-mrsa-hos-svin-i-norge/> (Hentet: 27.02.2023)

Bourdieu, P. et al. (1995) *Distinksjonen: en sosiologisk kritikk av dømmekraften*. Oslo: Pax (Pax palimpsest).

Bruun, M.H., Wahlberg, A. (2022). The Anthropology of Technology: The Formation of a Field. In: *et al.* The Palgrave Handbook of the Anthropology of Technology. Palgrave Macmillan, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-16-7084-8_1

Debio. (2021). *Debio regler for merker og merkebruk*. Tilgjengelig fra: <https://debio.no/content/uploads/2021/07/Debio-Regler-for-merker-og-merkebruk-2021.pdf> (Hentet: 27.01.2023)

Demartini, E., Gaviglio, A. and Pirani, A. (2017) “Farmers' motivation and perceived effects of participating in short food supply chains: evidence from a North Italian survey,” *Agricultural economics (Praha)*, 63(5), s. 204–216. 12s

Den Norske Akademis Ordbok (u.å.) *Dumpingpris*. Tilgjengelig fra: <https://naob.no/ordbok/dumpingpris> (Hentet: 15.03.2023)

Dyrevern (2022) *Landbruksdyr.*, Hvilke egg bør jeg kjøpe? Tilgjengelig fra: <https://dyrevern.no/landbruksdyr/hvilke-egg-bor-jeg-kojope-for-best-dyrevelferd/>

(Hentet: 03.03.2023)

Dyrevernmerket (u.å.) Hvorfor dyrevernmerket? Tilgjengelig fra:

<https://dyrevernmerket.no/forbruker/hvorfor-dyrevernmerket/> (Hentet: 21.04.202319).

Engeseth, Nora. M., (30.11.2023) *Kutter i Strømstøtten til norsk jordbruk*. Tilgjengelig fra:

<https://www.smabrukarlaget.no/aktuelt/nyheter/kutter-i-stoetten-til-norskjordbruk/> (Hentet: 20.02.2023)

Felleskjøpet. (2023). *Kornkonferansen 2023*. Tilgjengelig fra:

<https://www.felleskjopet.no/aktiviteter/kornkonferansen-2023/> (Hentet: 02.02.2023)

FN. (2021) *Bærekraftig utvikling*. Tilgjengelig fra:

<https://www.fn.no/tema/fattigdom/baerekraftig-utvikling> (Hentet: 06.03.2023)

Folkehelseinstituttet (2015). *Om antibiotika resistens*. Tilgjengelig fra:

<https://www.fhi.no/sv/antibiotikaresistens/om-antibiotikaresistens/> (Hentet: 20.04.2022)

Graeber, D. (2013) "It is value that brings universes into being". *HAU Journal of ethnographic Theory*, 3(2), pp. 219-243. ISSN 2049-1115

Graeber, D. (2001) *Toward an Anthropological Theory of Value: The False Coin of Our Own Dreams*. 1st ed. 2001. New York: Palgrave Macmillan US: Imprint: Palgrave Macmillan.

Hagen, B. E. (2020) Janteloven. Store Norske Leksikon. Tilgjengelig fra:

<https://snl.no/Janteloven> (Hentet: 14.03.2023)

Hansen, B. C., (05.05.2021). *Forbrukerne vil ha norskmatproduksjon* (Hentet: 13.01.23),

Tilgjengelig fra: <https://norskmat.no/no/nyt-norge/artikler/forbrukerne-vil-ha-norsk-matproduksjon>

Hermann, D. Ø. (2019) *GMO*. Tilgjengelig fra: <https://snl.no/GMO> (Hentet: 17.01.23)

Hestnes, G.S & Ørnhaug, E.R. (2023) *Regjeringen fjerner distribusjonstilskuddet til mindre meierier*. Tilgjengelig fra: <https://www.nrk.no/trondelag/regjeringen-fjerner-distribusjonstilskuddet-til-mindre-meierier-1.16359682> (Hentet: 03.05.23)

Innovasjon Norge. (2023) *Fornybar energi i landbruket*. Tilgjengelig fra: <https://www.innovasjon Norge.no/no/tjenester/landbruk/finansiering-for-landbruket/fornybar-energi-i-landbruket/> (Hentet: 24.02.2023)

Jenkins, R. (2008) *Social identity*. 3rd edn. London: Routledge (Key ideas)

Jenkins, T., (1994) Fieldwork and the Perception of Everyday Life. *Man (London)*, 29(2), s.433-455.

Kvalitetssystem i Landbruket. (2022). *KSL- Standard*. Tilgjengelig fra: <https://www.ksl.no/no/ksl-standarder/ksl-standard---bokmaal> Hentet (17.01.23)

Landbruksdirektoratet (2023a) *Eiendom*. Boplikt. Tilgjengelig fra: <https://www.landbruksdirektoratet.no/nb/eiendom/boplikt-info> (Hentet: 10.03.2023)

Landbruksdirektoratet (2023b) *Prisutjevningsordningen for melk (PU)*. Tilgjengelig fra: <https://www.landbruksdirektoratet.no/nb/industri-og-handel/markedsordningen-for-melk/prisutjevningsordningen-for-melk-pu> (Hentet: 27.04.2023)

Mo, V. (2021) *Soya i Norsk for*. *Fremtiden i våre hender*. Tilgjengelig fra: <https://www.framtiden.no/aktuelle-rapporter/902-soya-i-norsk-for/file.html> (Hentet:26.02.2023)

Mellemstrand, C. (2023). *Jeg har kjempe lyst til å være bonde resten av livet*. Tilgjengelig fra: <https://www.oa.no/jeg-har-kjempelyst-til-a-vare-bonde-resten-av-livet/s/5-35-1659338> (Hentet: 30.11.22) (Nasjonen)

Nilstun, C. (2022) Egalitær. *Store Norske Leksikon*. Tilgjengelig fra:

<https://snl.no/egalit%C3%A6r> (Hentet: 14.03.2023)

Norheim, H.J. (2022) *Strømkrisen: Marte og Sigbjørn må destruere 150 mål med gulerøtter*.

Tilgjengelig fra: https://www.nrk.no/rogaland/stromkrisen_-bonder-ma-destruere-avlinger-1.16077698 (Hentet: 19.01.2023)

Norsk mat. (2023). *Om Stiftelsen Norsk Mat*. Tilgjengelig fra:

<https://stiftelsenorskmat.no/no/omstiftelsenorskmat> (Hentet: 17.01.2023)

Norsk bonde- og småbrukerlag. (2023a). *Sjølforsyning*. Tilgjengelig fra:

<https://www.smabrukarlaget.no/politikk/mat-og-produksjon/sjoelforsyning/> (Hentet: 20.02.2023)

Norsk Bonde- og Småbrukerlag (2023b). *REKO*. Tilgjengelig fra:

<https://www.smabrukarlaget.no/prosjekter/reko/> (Hentet 16.01.2023)

Norsk Bonde- og Småbrukerlag. (u.å.). *Jordbruk i Norge*. Tilgjengelig fra:

<https://www.smabrukarlaget.no/politikk/jordbruk-i-norge/> (Hentet: 09.03.2023)

Norges Bondelag (2018) *Stadig færre norske gårdsbruk*. Tilgjengelig fra:

<https://www.bondelaget.no/nyhetsarkiv/stadig-farre-norske-gardsbruk> (Hentet: 20.04.2022)

Norges Bondelag. (2021) *Drøyer du om solceller på taket?* Tilgjengelig fra:

<https://www.bondelaget.no/vestland/nyhende/droymer-du-om-solceller-pa-taket>
(Hentet: 24.02.2023)

Norges Bondelag (u.å.). *Bondelaget mener*. Tilgjengelig fra:

<https://www.bondelaget.no/bondelaget-mener/> (Hentet: 20.04.2023)

Regjeringen. (2019). *Salget av lokalmat øker*. Tilgjengelig fra:

<https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/regjeringen-solberg/aktuelt-regjeringen-solberg/lmd/nyheter/2019/nov-19/salget-av-lokalmat-oket/id2677600/> (Hentet:

17.01.23)

Regjeringen. (2021). *Matsikkerhet*. Tilgjengelig fra:

<https://www.regjeringen.no/no/tema/mat-fiske-og-landbruk/mat/innsikt/matsikkerhet/id2357158/> (Hentet:02.03.2023)

Regjeringen. (2022a) *Økt slag av lokalmat også i 2022*. Tilgjengelig fra:

<https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/okt-salg-av-lokalmat-ogsa-i-2022/id2948687/>
(Hentet:19.01.23)

Regjeringen (2022b) *Norsk agritekt bidrar til økt matsikkerhet i Kenya*. Tilgjengelig fra:

<https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/norsk-agritek-bidrar-til-okt-matsikkerhet-i-kenya/id2949057/> (Hentet: 04.03.2023)

Regjeringen. (2022c). *Statsbudsjettet 2023*. Økt satsing på matberedskap og landbruk over hele landet. Tilgjengelig fra:

<https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/pressemelding/id2928306/> (Hentet: 02.02.2023)

Regjeringen. (2022d) *Norske forbrukere vil ha Norsk mat*. Tilgjengelig fra:

<https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/norske-forbrukere-vil-ha-norsk-mat/id2915680/>
(Hentet: 21.02.2023)

Regjeringen. (2022e) Pressemelding. Tilgjengelig fra:

<https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/pressemelding/id2928306/> (Hentet: 09.03.2023)

Regjeringen (2023f) *Norsk støtte til såkorn i Ukraina*. Tilgjengelig fra:

https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/pm_korn/id2959864/ (Hentet: 22.02.2023)

Rosvold Knut. A. (2021) *Teknologi*. Store Norske Leksikon. Tilgjengelig fra:

<https://snl.no/teknologi> (Hentet: 02.09.22)

Regnskogfondet (2023) *Problemet med soya*. Tilgjengelig fra: <https://www.regnskog.no/no/om-regnskogfondet/dette-mener-regnskogfondet/problemet-med-soya> (Hentet: 01.03.2023)

REKO ringen (u.å.) *Hva er REKO?* Tilgjengelig fra: <https://www.rekonorge.no/hva-er-reko> (Hentet: 11.04.2023)

Rudsengen, B. J. (2023) *Bondelagsleder ut mot forslag om lavere toll: - vil ikke gi lavere pris eller større utvalg*. Tilgjengelig fra: <https://www.oa.no/bondelagsleder-ut-mot-forslag-om-lavere-toll-ville-ikke-gitt-lavere-pris-eller-storre-utvalg/s/5-35-1696243> (Hentet: 20.02.2023)

Sagdahl, M. S. (2019) *Verdi*. Store norske leksikon. Tilgjengelig fra: <https://snl.no/verdi> (Hentet 07.10.22)

Sandemose, A., Ustvedt, Y. and Bull, F. (1967) *En flyktning krysser sitt spor : fortelling om en morders barndom*. Oslo: Gyldendal.

Spooner, B. (1986) *Weavers and dealers: the authenticity of an oriental carpet*. (Ed) Appadurai, A., I *The social life of things: commodities in cultural perspective*. Cambridge: Cambridge University Press. pp. 195- 235.

Statistisk sentralbyrå. (2021). *Redusert grense handel ga økt handel i Norge i koronaåret 2020*. Tilgjengelig fra: <https://www.ssb.no/varehandel-og-tjenesteyting/artikler-og-publikasjoner/reduert-grensehandel-ga-okt-handel-i-norge-i-koronaaret-2020> (Hentet: 17.01.23)

Svalheim, O. K. (2023) *Facebook får skulda for at vi kjøper mindre lokalmat*. Tilgjengelig fra: <https://www.nrk.no/vestland/facebook-far-skulda-for-at-vi-kjoper-mindre-lokalmat-1.16291770> (Hentet: 01.03.2023)

Trobe, H.L. (2001) "Farmers' markets: consuming local rural produce," *International journal of consumer studies.*, 25(3), s. 181–192.

Universitetet i Sør-øst Norge (2020) *Transforming the nordic REKO rings into a sustainable digital local food system (DIGIFOOD)* Tilgjengelig

fra: <https://www.usn.no/forskning/forskningsgrupper-og-senter/okonomi-ledelse-og-regulering/digital-transformasjon/prosjekter/transforming-the-nordic-reko-rings-into-a-sustainable-digital-local-food-system-digifood> (Hentet: 02.03.2023)

Vik, J. (2022) *Jordbruk*. Tilgjengelig fra: <https://snl.no/jordbruk> (Hentet: 03.05.23)

Vedlegg

Vedlegg 1, Godkjenningsmerker fra Debio

NO-ØKO-01

Figur 2 Økologisk merke, Debio

Figur 3 Bærekraftig merke, Debio

Figur 4 Demeter merke, Debio

Figur 5 Bronse merke, Debio

Figur 6 Sløv merke, Debio

Figur 7 Gull merke, Debio

Vedlegg 2, Dyrevernalliansen Merke

Figur 8 Dyrevernalliansen
Merke

Vedlegg 3

3.1 Intervjuguide 1: Dette er et intervju guide for de som driver med småbruk og som selger varene sine på ReKo ringer.

1. Hva er viktig for deg som velger å drive småbruk?
2. Hvilke verdier er det som står sentralt for å drive med dyr eller jordbruk?
3. Hva var det som ga deg motivasjon til å starte med et småbruk?
4. Hvilke verdier er viktig for deg for motivasjon til arbeidet?
5. Er det noen spesielle grunner for at du valgte å drive småbruket på denne måten?
6. Om du har eller ønsker, er det noen verdier du ønsker å videre føre til dine unger eller barn generelt?
7. Ser du på deg selv som bonde?
8. Hvilke verdier knytter du til begrepet bonde, er det noen som er viktige?
9. Er det noen teknologiske utviklinger som du benytter deg av? (For eksempel Facebook, andre nett sider eller løsninger på gården/bruket)
10. Har teknologi påvirket noen av verdiene du har hatt eller har nå? (Løsninger, hjelpemidler eller for eksempel forum hvor man kan prate med andre som driver med lignende)
11. Hvordan har for eksempel ReKo-ringen gjort det mulig å møte flere som driver med likt arbeid? Er det flere der som deler like verdier som deg? Hvorfor og hvorfor ikke?
12. Føles arbeidet du gjør givende? Hvorfor, Hvorfor ikke?

3.2 Intervjuguide 2: Dette er en rekke spørsmål jeg kommer til å ta utgangspunkt i når jeg skal ha intervjuer/samtaler med informantene som samtykker til å delta.

1. Hva får deg til å ville drive med gårdsarbeid?
2. Hvilke verdier er det viktig å ha for å kunne drive med gårdsarbeid?
3. hvilke verdier er viktig for deg som enkeltperson eller bonde når man jobber på gård?
4. Er det noen verdier som du synes man burde legge mer vekt på?
5. Kjenner du deg igjen som bonde, eller ville du ha kalt deg selv som bonde?
6. Er det at gården følger odell viktig for deg og om så er det viktig at den som tar over gården har lignende verdier som deg?
7. Har den teknologiske utviklingen endret noen av verdiene dine eller påvirket noen tidligere holdninger du har hatt? I så fall hvilke?
8. Har teknologi mye å si for gårdsarbeidet, har det gjort det lettere eller vanskeligere?
9. Hvilke verdier er det du ville at flere skulle ha mer fokus på? Er det noen du føler som er knyttet til å drive gård?
10. Er det noe innen arbeidet du ønsker var lettere eller at det var mer forståelse over hvorfor ting av og til blir slik som de blir? Som for eksempel hvor mye tid eller arbeid det tar å drive en gård?

